

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

САПКО О. Ю.

СТРАТЕГІЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Конспект лекцій

Одеса
Одеський державний екологічний університет
2023

УДК 502.1:504

С 19

Сапко О. Ю.

С 19 Стратегія екологічної політики України: конспект лекцій. Одеса, Одеський державний екологічний університет, 2023. 88 с.

ISBN 978-966-186-236-3

В умовах сучасного значного антропогенного навантаження на природні ресурси, виникнення кліматичних та антропогенних змін в екосистемах, питання пов'язані з стратегією екологічної політики України відповідно до вимог Європейських Директив, є надзвичайно важливим завданням. На теперішній час, коли Україна має стати повноправним членом Європейського Союзу, актуальним є питання інтеграції екологічної політики нашої держави до вимог його законодавства. В конспекті розглядаються: природно-ресурсний та екологічний потенціал України; першопричини екологічних проблем держави; міжнародну інтеграцію України у галузі охорони довкілля; мету, принципи, завдання та цілі національної екологічної політики; інструменти реалізації національної екологічної політики. Конспект лекцій призначений для студентів бакалаврського рівня підготовки спеціальності 101 «екологія».

УДК 502.1:504

Рекомендовано методичною радою Одеського державного екологічного університету Міністерства освіти і науки України як конспект лекцій (протокол №4 від 02.03.2023 р.)

ISBN 978-966-186-236-3

© Сапко О.Ю., 2023

© Одеський державний екологічний університет, 2023

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
1 ПРИРОДНО-РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНИ.....	5
1.1 Поняття природно-ресурсного потенціалу	5
1.2 Класифікація природних ресурсів.....	10
1.2.1 Мінеральні ресурси та їхня структура	13
1.2.2 Земельні ресурси та їхнє значення	14
1.2.3 Водні ресурси та їх використання	15
1.2.4 Лісові ресурси та їх значення.....	17
1.3 Екологічний потенціал України	17
1.3.1 Загальне поняття про екологічний потенціал	17
1.3.2 Характеристика екологічного потенціалу України	23
1.4 Першопричини екологічних проблем України.....	28
2 ОСНОВНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ	41
2.1 Міжнародна інтеграція України у галузі охорони довкілля	41
2.2 Мета, принципи, цілі та завдання національної екологічної політики	48
2.2.1 Стратегічні цілі та завдання	52
2.2.2 Етапи реалізації державної екологічної політики	58
2.2.3 Моніторинг та оцінка виконання.....	59
2.2.4 Очікувані результати	59
2.3 Інструменти реалізації національної екологічної політики	62
2.3.1 Моніторинг та природоохоронний контроль	63
2.3.2 Інтегрований дозвіл	66
2.3.3 Фінансові та економічні інструменти	68
2.3.4 Екологічний облік та електронне екологічне урядування	70
2.3.5 Екологічні сертифікація та маркування, екологічне управління, екологічний аудит	73
2.3.6 Правове регулювання	77
2.3.7 Державне регулювання використання природних ресурсів	77
2.3.8 Екологічні комунікації.....	81
2.3.9 Оцінка впливу на довкілля та стратегічна екологічна оцінка	83
ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА	86

ПЕРЕДМОВА

В умовах сучасного значного антропогенного навантаження на природні ресурси, виникнення кліматичних та антропогенних змін в екосистемах, питання пов'язані з оцінкою потенціалу природних ресурсів, нормування антропогенного навантаження і збереження навколишнього природного середовища відповідно до вимог Європейських Директив, є надзвичайно важливим завданням, що обумовлює сталу соціально-економічну складову розвитку країни. Виходячи з важливої екологічної ролі і сучасного рівня порушень в екосистемах, виникає необхідність екологічної оцінки, моніторингу і управління їх станом відповідно до європейських стандартів. В сучасних умовах, коли Україна має стати повноправним членом Європейського Союзу, актуальним є питання інтеграції екологічної політики нашої держави до вимог його законодавства.

Метою викладання дисципліни є знайомство студентів з сучасною екологічною політикою України із забезпечення охорони природи, раціонального природокористування, збереження біологічного різноманіття України, екологічно безпечних умов проживання і життєдіяльності людини. Під час вивчення дисципліни розглядається: природно-ресурсний потенціал, його географічне розташування з точки зору антропогенного навантаження; умови збереження довкілля відповідно вимог Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом; діючі нормативно-правові документи щодо екологічної політики країни.

Конспект лекцій допоможе студенту оволодіти програмним матеріалом дисципліни «Стратегія екологічної політики України» та набути необхідних знань, умінь і навичок у подальшій роботі.

1 ПРИРОДНО-РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНИ

1.1 Поняття природно-ресурсного потенціалу

На всіх етапах розвитку суспільства виробництво матеріальних благ є процесом взаємодії людей і природи. В умовах науково-технічного прогресу очевидним є посилення взаємодії і взаємозалежності матеріального виробництва і природи. Подальший розвиток продуктивних сил неминуче пов'язаний з включенням у господарський обіг дедалі більшої кількості природних ресурсів і збільшення навантаження на навколишнє середовище. Використання природних багатств повністю залежить від рівня розвитку продуктивних сил і, навпаки, наявність відповідних природних умов і ресурсів істотно впливає на розвиток продуктивних сил, прискорюючи або сповільнюючи динаміку їх.

Обґрунтування розміщення продуктивних сил потребує врахування кількісних і якісних параметрів природних умов і природних ресурсів або, інакше кажучи, природно-ресурсного потенціалу певної території. Поняття «природно-ресурсний потенціал» часто використовується в науковій літературі. Зростання економічного значення природних умов і природних ресурсів зумовлене тим, що вони розглядаються не тільки як предмети праці, а й як засоби виробництва. У зв'язку з цим виправданими є пошуки таких термінів, які найповніше відбивали б економічний зміст природного середовища.

Природно-ресурсний потенціал розглядається як сукупність усіх можливостей, засобів, запасів, джерел, що є або можуть бути використані для досягнення певної мети. Ресурси визначають як запаси, цінність, можливості, засоби. Отже, застосування цих понять для кількісної характеристики природних багатств відбиває їх споживну вартість, корисність для суспільства. Враховуючи це, поняття «природно-ресурсний потенціал» є одним з найважливіших факторів розміщення продуктивних сил і включає тільки вже вивчені *елементи природного середовища*:

а) природні ресурси – елементи природного середовища, які безпосередньо беруть участь у матеріальному виробництві і в невиробничій діяльності;

б) природні умови – елементи природного середовища, які не беруть безпосередньої участі в суспільному виробництві.

Природно-ресурсний потенціал (ПРП) території – це міра потенційної можливості будь-якої природної системи (або території) задовольняти різні потреби суспільства. Тобто це сукупність природних ресурсів і природних умов у певних географічних межах, які забезпечують задоволення економічних, екологічних, соціальних, культурно-оздоровчих

та естетичних потреб суспільства. Природно-ресурсний потенціал території – поняття, яке дає змогу зафіксувати фрагмент реальної природи як цілості на відміну від окремих природних ресурсів, що складають цей фрагмент. Частиною ПРП є так званий *екологічний потенціал території* – здатність природного середовища відтворювати певний рівень якості помешкання протягом досить тривалого часу [1].

У компонентній структурі ПРП вирізняють такі групи ресурсів: мінеральні (паливно-енергетичні й металеві корисні копалини, нерудна сировина, сировина для металургійної промисловості, гірничо-хімічна сировина, будматеріали), водні (поверхневий стік, підземні води), земельні, лісові, фауністичні (мисливські, рибні, медоносні ресурси), природно-рекреаційні.

Природні ресурси – та частина природи Землі й найближчого Космосу, що може включатися в господарську діяльність за певних технічних і соціально-економічних можливостей суспільства за умов збереження середовища життя людей. Це теоретично гранична кількість природних ресурсів, яку може використати людство без порушення умов існування і розвитку людини як біологічного виду та соціального організму. Вони визначаються рівнем екологічної рівноваги біосфери та її складових. Перехід за межі використання природно-ресурсного потенціалу в цьому розумінні відповідає стану екологічної кризи. ПРП полягає у здатності природних систем без шкоди для себе, а отже, і людей, надавати людству продукцію або виконувати корисну для суспільства роботу. Він має певну величину, розміри й особливості. Найголовнішою особливістю ПРП є *безперервність*, яка впливає з безперервності території, що є субстратом, носієм усіх природних об'єктів та явищ, а також одночасно і специфічним ресурсом. Власне, це забезпечує можливість господарського освоєння практично усієї території. За абсолютної безперервності можна говорити лише про зміну потужності природно-ресурсного потенціалу від однієї території до іншої [1].

Друга особливість відображає *економічний аспект* ПРП – здатність бути проміжною ланкою між населенням і природою, створювати умови для розвитку всіх сфер діяльності суспільства, особливо промисловості та сільського господарства. Такі особливості ПРП є водночас й основою виникнення складних екологічних проблем. Вони виникають унаслідок перетворення людиною природної речовини у суспільну в процесі природокористування, яке може бути *раціональним* або *нераціональним*. У першому випадку суспільство як соціально-економічне ціле (насамперед, економіка й технології) та природні ресурси середовища перебувають у взаємовідносинах позитивного зворотного зв'язку, а саме: чим більше природних ресурсів, тим швидше розвивається або може розвиватися економіка. Це високоефективне господарювання, що не призводить до різких змін ПРП і глибоких змін у навколишньому середовищі, унаслідок

яких завдається шкода здоров'ю населення або виникає загроза його життю. При цьому техногенне навантаження на природне середовище не перевищує рівня його гранично допустимих величин. Отже, *раціональне природокористування* визначається як збалансована взаємодія суспільства та природи, що забезпечує досягнення компромісу між соціально-економічними потребами суспільства і здатністю природи задовольнити їх без суттєвої шкоди для свого нормального функціонування. Цьому не слід протиставляти охорону навколишнього середовища, яка є складовою раціонального природокористування і без якої останнє не вважається раціональним [1].

Нераціональне природокористування – це система діяльності, що не забезпечує збереження ПРП (наприклад, хижацьке знищення природи). Суспільство і ПРП перебувають у стані негативного зворотного зв'язку: технологічно швидкий розвиток економіки без урахування екологічних обмежень може зумовити вимушений застій в економіці та виникнення кризового екологічного стану природного середовища.

Отже, стан природного середовища в процесі природокористування може бути таким:

- природний (натуральний) – не змінений безпосередньо господарською діяльністю людини (місцева природа зазнає лише слабкого впливу від глобальних антропогенних процесів);
- рівноважний – швидкість відновлювальних процесів вища або дорівнює темпові антропогенних втручань;
- кризовий – швидкість антропогенних порушень перевищує темпи самовідновлення природи, але ще не відчувається корінної зміни природного середовища;
- критичний – під антропогенним тиском відбувається заміна вже наявних екосистем на менш продуктивні (наприклад, часткове опустелювання) [1].

Перші два стани природного середовища відповідають раціональному природокористуванню; останні два – характерні для нераціонального природокористування і спричиняють порушення ПРП території. Наприклад, багато видів природних ресурсів (лісові, водні, паливно-енергетичні), що виконують основні функції життєзабезпечення (харчування, захист населення від переохолодження та ін.), близькі до вичерпання.

До основних характеристик природно-ресурсного потенціалу відносять:

- географічне положення;
- кліматичні умови;
- особливості рельєфу;
- розміщення ресурсного потенціалу.

Розрізняють такі структури природно-ресурсного потенціалу:

- компонентну – характеризує внутрішні та міжвидові співвідношення природних ресурсів (земельних, водних, лісових тощо);
- функціональну – відображає вплив природних ресурсів на формування спеціалізації території та певних господарських комплексів;
- територіальну – відображає різні форми просторової дислокації природно-ресурсного комплексів;
- організаційну – відображає можливості відтворення та ефективної експлуатації природних ресурсів.

Існує декілька підходів до *класифікації природно-ресурсного потенціалу*.

1. *За компонентним складом* виділяють наступні види ресурсів:
 - мінеральні, які представлені корисними копалинами та мінерально-будівельною сировиною. Вони поділяються на паливні, рудні й нерудні;
 - земельні, серед яких виділяють ґрунти, а також види господарського використання земель (рілля, сінокоси й пасовища, ліси й чагарники);
 - водні, які підрозділяються на води Світового океану, води суходолу. До вод суходолу відносяться річки, озера, ставки, водосховища, болота, льодовики і підземні води (ґрунтові та артезіанські);
 - біологічні, що включають рослинний і тваринний світ;
 - рекреаційні включають природно-кліматичні і бальнеологічні;
 - кліматичні, до яких відносяться сонячна енергія, енергія вітру, внутрішнє тепло Землі;
 - космічні, до яких відносяться метеорити.
2. *За ознакою вичерпності природних ресурсів*, яку нерідко називають екологічною класифікацією, вони поділяються на групи:
 - невичерпні включають сонячну радіацію, енергію вітру, води, внутрішнє тепло Землі;
 - вичерпні відновлювані включають ґрунтовий покрив, водні ресурси, лікувальні грязі;
 - вичерпні не відновлювані включають паливні, рудні і нерудні корисні копалини.
3. *За характером використання ресурси* поділять на:
 - одноцільові;
 - багатоцільові (лісові, водні, земельні ресурси).
4. В основі *економічної класифікації* природних ресурсів лежить їх поділ на ресурси виробничого й невиробничого, промислового й сільськогосподарського, галузевого й міжгалузевого призначення.
5. *За господарською направленістю* виділяють ресурси:

- промислового призначення;
- культурно-ландшафтного призначення;
- комплексного призначення.

Природно-ресурсний потенціал є багатокomпонентним. Виділяють такі його складові: мінеральні, земельні, водні, лісові, біологічні, рекреаційні, кліматичні, космічні ресурси.

Отже, наявність тих чи інших природних умов, і особливо природних ресурсів, може бути стимулом, поштовхом для розвитку економіки країни, але не завжди. Останнім часом виокремилась і така тенденція: чим вище рівень розвитку виробництва у країні, тим менше вона залежить від ресурсного фактору (наприклад, Японія).

Варто зазначити, що який би природно-ресурсний потенціал немала країна, регіон чи область, найважливішим критерієм його корисності є економічна оцінка, тобто уміння як найменше витратити природних ресурсів, а отримувати максимальну віддачу від них та не приносити великої шкоди природно-територіальному комплексу.

Взаємовідносини людини з природою відображаються шляхом використання природно-ресурсного потенціалу, який позначається на розміщенні продуктивних сил (а відтак і на екології) як на державному, так і на регіональному рівнях. Ці взаємовідносини можуть мати *умисний* або *невмисний* характер. Перші виникають у процесі матеріального виробництва з метою задоволення певних потреб суспільства; вони заздалегідь плануються, фінансуються, координуються, наприклад: видобування мінеральної сировини, вирубка лісів, спорудження ГЕС тощо. *Невмисний вплив* – це побічний наслідок умисного впливу людини на природно-ресурсний потенціал (наприклад, під час спорудження ГЕС відбуваються підтоплення і заболочення прилеглих до водосховища територій, сільськогосподарське виробництво часто є причиною забруднення поверхневих і підземних вод тощо) [1].

При цьому, як умисний, так і невмисний вплив людини на природно-ресурсний потенціал може виявлятися прямо або опосередковано. *Прямий вплив* відбувається у процесі безпосередньої дії господарювання на природне середовище (наприклад, зрошення зволожує ґрунт, зменшує температуру повітря, змінює умови зростання рослин). *Опосередкований вплив* проявляється, як правило, унаслідок ланцюгів взаємопов'язаних дій (наприклад, вплив запилення атмосфери над промисловими центрами на кількість і якість сонячної радіації тощо). Звичайно, кожен із цих видів впливу людини на природне середовище у «чистому» вигляді майже ніколи не трапляється, але разом вони істотно позначаються та трансформації будь-яких видів природних ресурсів; у зв'язку з цим їх практичне оцінювання неможливе без урахування наслідків господарської діяльності людини.

Окрім того, розрізняють такі типи господарського впливу людини на

природне середовище:

- *прямий тип впливу* полягає в експлуатації природних ресурсів, що використовуються як предмети праці й активної частини засобів праці. Сюди належать видобування мінеральних ресурсів, рибальство, сільськогосподарська обробка земель, використання води з метою зрошення тощо. Прямий вплив зумовлює потік речовин у виробництво, який постійно поповнюється, для отримання корисних продуктів;
- *фіксований тип впливу* – це знищення природних ресурсів (замість активного їх використання) з метою розвитку виробництва, інфраструктури, містобудівництва. До цього типу впливу належать: вилучення родючих земель під забудівлю, складування відходів виробництва, знищення лісів під населення пункти і промислові об'єкти, втрата заплавлених луків під водосховища, загибель прохідних риб у зв'язку зі спорудження гребель та ін. При цьому потік речовин одночасний, не постійний і не поповнюється. Фіксований вплив не виникає сам по собі, він супроводжує інші види впливу і тому є неминучим, як і прямий вплив;
- *побічний тип впливу* – вихід у природне середовище забруднюючих речовин та енергії, що супроводжують процеси отримання корисної продукції і обробки відходів, у кількостях, що перевищують можливості природного самоочищення середовища. Для цього типу впливу характерні скиди підприємствами стічних вод, техногенні викиди в атмосферу, проникнення у ґрунти пестицидів тощо. Тобто побічний вплив – це потік відходів виробництва у природу. Безпосереднім результатом цього впливу є забруднення середовища.

1.2 Класифікація природних ресурсів

Під *природними ресурсами* розуміють компоненти природного середовища, природні та природно-антропогенні об'єкти, що використовуються або можуть бути використані у процесі здійснення господарської й іншої діяльності як джерела енергії, продукти виробництва і предмети споживання, мають споживчу цінність. При цьому під сутністю *використання природних ресурсів* розуміється експлуатація природних ресурсів, залучення їх у господарський обіг, у тому числі всі види впливу на них у процесі господарської й іншої діяльності. Природні ресурси не можуть визначати розвиток суспільства, і водночас суспільство ні за яких обставин не може бути повністю незалежним від природи [1].

Навколишнє природне середовище – частина географічної оболонки, що оточує людину, і з якою безпосередньо пов'язані життя та виробнича

діяльність суспільства. *Географічна оболонка* – це матеріальна система, яка сформувалася на поверхні Землі внаслідок взаємодії чотирьох геосфер: атмосфери, гідросфери, літосфери і біосфери. *Природні умови* – сукупність складових географічної оболонки (геосфер), за якими визначаються умови й особливості існування людської спільноти. *Природні умови* – це комплекс взаємопов'язаних компонентів природи, що формують різні за рангами природно-територіальні комплекси. Принципова відмінність природних умов і природних ресурсів полягає в тому, що природні умови розглядаються не як окремі матеріальні тіла або об'єкти, а за допомогою їх властивостей, котрі можуть полегшувати або ускладнювати розвиток суспільного виробництва, і при цьому в ньому не використовуються. Природні ресурси завжди беруть участь у виробництві, адже вони є *предметом праці* [1].

Як предмет праці природні ресурси *оцінюються з таких позицій*:

- умови формування і поширення конкретного ресурсу;
- обсяг і властивості ресурсу (глибина залягання, потужність, запаси тощо);
- можливості використання (сучасного або на перспективу);
- розміщення осередків концентрації (родовищ) ресурсу стосовно районів споживання;
- наявність трудових ресурсів і транспортних мереж, потрібних для експлуатації конкретного природного ресурсу.

За матеріальною сутністю природні ресурси є частиною географічного середовища. Сукупність природних умов існування та діяльності людини, їхній генезис, природні властивості, належність до тих чи інших компонентів природи, розподіл на поверхні Землі та концентрація в надрах зумовлені природними закономірностями.

За економічною сутністю природні ресурси – споживні вартості, чий корисність, техніко-економічні властивості, різноманітність, масштаби і способи використання визначаються суспільними закономірностями.

Розрізняють два види природних ресурсів, які використовує суспільство:

1) які служать безпосереднім засобом існування людей – природна родючість ґрунтів, риба в морях, річках та озерах, дикі звірі, дикоростучі харчові ресурси (плоди, коріння, стебла) та ін.;

2) що є джерелом засобів праці – метали, паливо, деревина для виготовлення різних знарядь, водоспади, які приводять у дію спершу водяне колесо, а потім турбіни гідроелектричних станцій, тощо.

Природні ресурси другого типу використовуються для виготовлення засобів виробництва.

Природні ресурси безпосередньо залучаються у виробництво і становлять його сировинну та енергетичну бази. Ресурси мінеральні використовуються у важкій промисловості; водні – у промисловості,

сільському господарстві та для побутових потреб; земельні (грунтові) – в сільськогосподарському виробництві. У господарстві використовуються також рослинні (особливо лісові) й тваринні (риба, дикі звірі) ресурси.

Є чимало класифікацій природних ресурсів. *Природні класифікації* ґрунтуються на відмінностях природних ресурсів за природним генезисом та належності до тих чи інших компонентів і сил природи. Відповідно до свого призначення для використання людиною природні ресурси у структурному плані поділяються на такі види: енергетичні; сировинні допоміжні промислові; їстівні (харчові, кормові, питні); оздоровчі, культурно-естетичні. Два останні види часто мають назву рекреаційних. Крім того, останнім часом як окремий специфічний вид ресурсів розглядають територію (територіальні ресурси) [1].

Оскільки природні ресурси є компонентами природи, вони можуть *класифікуватися за належністю до того чи іншого класу або явищ природи*. За цією ознакою вирізняються такі типи природних ресурсів: мінеральні, земельні, водні, лісові, фауністичні, рекреаційні, кліматичні.

Через загострення проблеми раціонального використання природних ресурсів та охорони природи в останні роки набула широкого визнання класифікація за ознакою вичерпності природних ресурсів, яку іноді звать *екологічною класифікацією*. За цією класифікацією всі природні ресурси поділяються на такі групи:

- невичерпні: внутрішнє тепло Землі, сонячна радіація, енергія прибою, припливів і відпливів, падаючої води, вітру та ін.;
- вичерпні відновлювані: ґрунтовий покрив, водні ресурси, лікувальні грязі, лікарські рослини, рослинне паливо тощо;
- вичерпні не відновлювані: мінеральна сировина, будівельні матеріали [1].

В основі *економічної класифікації* природних ресурсів лежить поділ їх на засоби виробництва і предмети споживання. Крім того, розрізняють природні ресурси виробничого й невиробничого, промислового й сільськогосподарського, галузевого й міжгалузевого, одно- та багатоцільового призначення.

Використання у виробничій системі природних чинників вимагає адекватної цій системі оцінки. Визначення якості ресурсів та умов називають *оцінюванням*. Є два основні види оцінки: технологічна (або виробнича) та економічна. За *технологічної оцінки* виявляється ступінь придатності тіл або явищ природи для того чи іншого виду людської діяльності з урахуванням сучасної або перспективної технології їх використання.

Економічна оцінка природних умов і природних ресурсів – це їх вартісний вираз. Вона виникла з потреб господарства, якому необхідні не лише знання про кількість та якість природних ресурсів, їхні особливості, а й вираження їх у вартісних показниках, які можна використовувати при

проектуванні та управлінні господарством. Труднощі економічної оцінки пов'язані з тим, що природні ресурси, як і природні умови, – це «дар природи» (доки в них не вкладено труд) [1].

На теперішній час існує дві *групи економічних оцінок природних чинників*: перша (відносно оцінки ресурсів) характеризує економічні результати використання природних ресурсів, друга (відносно оцінки середовища) відображає економічні наслідки дії на довкілля. Найчастіше використовують показники економічних втрат від забруднення, порушення природного середовища.

1.2.1 Мінеральні ресурси та їхня структура

Мінеральні ресурси становлять дуже велику групу природних речовин мінерального походження, що використовуються для добування енергії, різних матеріалів через їх вилучення та перероблення в різних галузях господарства.

Геологічна наука розкрила закони утворення та розміщення корисних копалин. Виокремлюються геохімічні поля, геохімічні області, геохімічні центри сировини й палива.

Геохімічні поля – це розташовані між поясами складчастих гірських систем простори кристалічних масивів і платформ, укритих осадовими породами. З ними пов'язані поклади залізних руд, золота, нікелю, урану, рідкісних металів. В осадових породах є поклади солей, будматеріалів, вугілля. Найбільші родовища нафти й природного газу розташовані здебільшого в зонах глибокого опускання давніх складчастих кристалічних ділянок земної кори. Основні вугленосні зони тяжіють зазвичай до крайових і внутрішніх прогинів та до внутрішніх синекліз давніх і стійких платформ.

Залежно від особливостей складу й характеру використання в господарстві корисні копалини поділяють на такі групи:

- 1) горючі або енергетичні (вугілля, горючі сланці, нафта, природний газ, торф);
- 2) рудні або металеві (руди чорних, кольорових, рідкісних, благородних і радіоактивних металів);
- 3) нерудні або неметалеві [будівельні матеріали (природне будівельне каміння, цементна сировина, будівельні глини); індустриальна мінеральна сировина (слюда, азбест, графіт, корунд, магнезит, скляні піски); хімічна мінеральна сировина (різні солі, сірка, селітра); сировина для вироблення мінеральних добрив (калійні солі, фосфорит, апатити); коштовне й напівкоштовне каміння (алмаз, сапфір, рубін, смарагд, топаз, аметист, малахіт, яшма та ін.)].

За ступенями розвіданості геологічні запаси корисних копалин поділяють на чотири категорії:

A – вірогідні запаси, властивості яких докладно вивчено;

B і C₁ – розвідані з відносно меншою детальністю;

C₂ – можливі, ймовірні, оцінені попередньо.

Обчислені запаси корисних копалин затверджуються державною комісією. Затверджені запаси називаються балансовими – такими, що відповідають промисловим кондиціям і гірничотехнічним умовам експлуатації. Інші запаси називаються позабалансовими. Вони беруться на облік як такі, що надалі можуть стати об'єктами освоєння.

Для організації видобування потрібно щоби родовища вміщували достатню економічно вигідну кількість сировини або палива. Крім кількісного аспекту, у визначенні господарської придатності родовищ корисних копалин беруть до уваги якісні показники: склад корисних компонентів, умови та глибину залягання, потужність пластів, особливості покривних шарів тощо. Так, руди мають містити щонайменше 25 – 27 % заліза, 20 – 25 % марганцю, 40 % хрому, 40 % алюмінію, міді, свинцю, нікелю, 1 % сурми, 0,1 % олова, 5 – 7 кг/т золота. З розвитком науки й техніки ці показники зменшуються.

Окремі копалини містять по кілька компонентів (наприклад, поліметалеві руди, які мають корисні домішки). Це потребує організації комплексного використання сировини.

1.2.2 Земельні ресурси та їхнє значення

Земельні ресурси – землі, які використовуються або можуть бути використані в різних галузях господарства. За *цільовим призначенням* земельний фонд поділяється на окремі *категорії*: землі сільськогосподарських підприємств; землі лісового фонду; землі населених пунктів; землі промисловості, транспорту, зв'язку, оборони та іншого призначення; землі природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення тощо.

Землі сільськогосподарського призначення надаються для:

- ведення товарного сільського господарства (сільськогосподарські підприємства, сільськогосподарські науково-дослідні, навчальні та інші установи);
- підсобного сільського господарства (несільськогосподарські підприємства, установи та організації);
- колективного садівництва, городництва і тваринництва;
- особистого підсобного господарства.

Життя людини від початку її існування тісно пов'язане із землею. Земельні (сільськогосподарські) ресурси являють собою специфічні

сполучення ґрунтів, рельєфу й клімату, які використовуються для вирощування сільськогосподарських культур, годівлі худоби або заготівлі рослин. Вони належать до найважливіших і повсюдно поширених природних багатств.

Загальна кількість земель, що обробляють нині на планеті, становить понад 1000 млн. га; з розрахунку на душу населення це дорівнює приблизно 0,2 га. Зі зростанням чисельності населення й вилученням земель під різноманітні види несільськогосподарського використання (забудова міст, прокладання шляхів, затоплення водосховищами тощо), кількість землі, що припадає на кожного мешканця планети, поступово зменшується й на початку XXI ст. скоротиться до 0,15 га.

Земельні площі країн світу утворюють земельний фонд, до складу якого входять сільськогосподарські угіддя, орні землі, сіножаті, пасовища. Використання земельних площ здійснюється згідно із земельними кадастрами, які існують у більшості країн світу.

Земельний кадастр – це система необхідних відомостей про правовий режим земель, розподіл їх за землевласниками, землекористувачами та орендарями, за категоріями, а також про якісну характеристику й народногосподарську цінність земель. Земельний кадастр забезпечує органи влади, підприємства, установи та громадян відомостями про землю з метою організації раціонального її використання та охорони, регулювання земельних відносин, землеустрою, обґрунтування розмірів плати за землю. Земельний кадастр базується на матеріалах топографо-геодезичних, ґрунтових, геоботанічних та інших обмежень і досліджень.

Одним із найважливіших компонентів земельних ресурсів є *ґрунти* – поверхневий шар земної кори, основною якості якого є родючість, тобто здатність забезпечувати рослини поживними речовинами. Найбільше речовин у ґрунті містить перегній або гумус. Окремі типи ґрунтів мають різну кількість гумусу (від 2 – 3 % у підзолистих, червоноземних до 12 – 14 % у чорноземних). Найбільше поширені на земній кулі чорноземні, сірі лісові, підзолисті, червоноземні, бурі та алювіальні ґрунти.

1.2.3 Водні ресурси та їх використання

До водних ресурсів відносяться поверхневі й підземні води, які використовуються або можуть використовуватись у господарській діяльності (поверхневі та підземні води, опріснені води морів).

Води на Землі багато, але водними ресурсами можна вважати тільки 0,3 % загальної кількості води на планеті, до якої входять води суходолу: поверхневі (води річок, озер, боліт), підземні (прісні води підземних горизонтів), льодовики (крім арктичних та антарктичних).

Розподіл водних ресурсів територією планети дуже нерівномірний. За

середньої забезпеченості 1 км² площі у 268 тис. м³ води на рік є регіони, які мають природну забезпеченість у десятки разів більшу, а в інших – у стільки ж разів меншу (аридні зони планети). Так, у США на 1 км² площі припадає 363 тис. м³ води на рік, у Франції – 441, в Україні – тільки 83. Ще більша нерівномірність у природній забезпеченості водою жителів планети.

Найзручнішими для використання є водні ресурси річок, озер і підземних джерел. Річки дають людям питну та технологічну воду, а також гідравлічну енергію. Природні води суходолу важливі також як шляхи, місця рибальства та компоненти рекреаційних систем.

У водних галузях господарства вода використовується без прямих її витрат (водний транспорт, гідроенергетика, рибне господарство, водні види спорту й туризму). Такі галузі називаються *водокористувачами*. В інших вода безпосередньо використовується в технологічних процесах – споживається. Частково вона потім у вигляді стічних вод повертається до водоймищ, а решта витрачається (входить до складу продукції, випаровується). Такі галузі називаються *водоспоживачами* (промисловість, сільське господарство зі зрошенням, комунальне господарство та ін.).

Для забезпечення населення, промисловості, сільськогосподарського виробництва достатньою кількістю води людству доводиться втручатися в її природний обіг – споруджувати великі греблі на річках для регулювання їхнього гідрологічного режиму й накопичення водних ресурсів (збільшуючи при цьому випаровування), через канали й водогони перерозподіляти між басейнами річковий стік тощо, створювати цілі комплекси очисних споруд.

З усім цим пов'язане водне господарство. Воно складається з низки галузей – водопостачання населених місць, промисловості, сільського господарства, гідроенергетики, водно-земельних меліорацій, рибного господарства, водних рекреацій.

Водогосподарська діяльність людини спрямована на дослідження, облік і раціональне використання водних ресурсів. Для транспортного використання регулюють стік річок, випрямляють і поглиблюють їхні русла, шлюзують, будують канали тощо. Для енергетичного використання річок будують греблі та гідроелектростанції.

Для підвищення продуктивності сільськогосподарських земель здійснюють водно-земельні меліорації: зрошення посушливих земель, осушення боліт і заболочених ділянок, а також захист земельних угідь від руйнівної дії вод. Система інженерних споруд забезпечує постачання питною водою населених пунктів (комунальне водопостачання) й технічною водою промислових підприємств. Очисні споруди в містах, а також на окремих підприємствах мають запобігати скиданню в природні водоймища забруднених стічних вод.

Раціональне, комплексне використання водних ресурсів можливе на базі схем комплексного використання та охорони водних джерел, що

складаються для окремих басейнів і регіонів.

Важливою складовою водних ресурсів є їхні гідроенергоресурси – запаси енергії річкових потоків і водоймищ, що лежать вище за рівень моря.

1.2.4 Лісові ресурси та їх значення

Лісові ресурси – деревні, технічні, харчові, кормові, лікарські та інші ресурси, а також корисні природні властивості лісу (захисні, водоохоронні, оздоровчі та ін.).

Рослинний покрив земної кулі надзвичайно багатий і різноманітний. Поширення рослинності (фітоценозів, рослинних асоціацій, формацій, типів) залежить переважно від кліматичних умов і має зональний характер.

Людство використовує природну рослинність для випасу худоби (луки, степи, напівпустелі, тундри, ліси), як сіножаті (луки, степи), для технічних потреб (ліси), для харчування (плоди, ягоди, гриби). Ще первісна людина навчилася вирощувати потрібні їй рослини, які називаються тепер культурними, або сільськогосподарськими культурами.

Дикі рослини, їхні плоди широко використовуються в житті людини для харчування, на корм худобі, для промислового перероблення, виготовлення ліків, озеленення (декоративні рослини). Ліси захищають ґрунти від ерозії та поля від посухи, регулюють водний режим водойм і ґрунтів, використовуються як санітарні смуги навколо міст, для відпочинку трудящих.

1.3 Екологічний потенціал України

1.3.1 Загальне поняття про екологічний потенціал

Сама ідея екологічного потенціалу з чітким визначенням сутності поняття та сфери його використання, а також пов'язаних із ним похідних і допоміжних понять може бути плідною як для розкриття суті сучасних антропогенних змін у структурно-функціональній організації екосистем, так і для обґрунтування напрямів господарської діяльності, спрямованих на ефективне використання цього потенціалу. На думку деяких авторів, *екологічний потенціал* – це сукупність речовинно-енергетичних ресурсів та властивостей екосистем, що забезпечують її максимально можливі структурно-функціональні параметри (енергетичні, біогеохімічні, середовищні) і корисні функції (захисні, продуктивні, рекреаційні, ресурсні, естетичні), котрі можуть бути використані людиною.

Екологічний потенціал – це придатність середовища для існування людей, можливість забезпечення населення необхідними харчовими

продуктами, умовами праці, відпочинку і лікування. Природні фактори створюють обов'язкове і загальне природне екологічне тіло, забезпечують потреби людського організму в необхідних умовах існування (тепло, повітря, світло, вода, їжа тощо). У багатьох випадках саме природні фактори відіграють важливу роль у формуванні життєвого середовища людини і створюють екстремальні екологічні ситуації (землетруси, повені, селеві потоки, лавини тощо).

У структурі екологічного потенціалу природного середовища одне з важливих місць займає клімат, насамперед, тепло- і вологозабезпеченість. Вони мають не тільки універсальне і безпосереднє екологічне значення, а й визначають територіальну диференціацію багатьох інших екологічних показників, у тому числі біохімічних і біологічних. Від них залежить біологічна продуктивність, характер рослинності (зокрема, наявність або відсутність лісів), поширення захворювань тощо.

Особлива група показників пов'язана з вологозабезпеченістю. Важливо враховувати не тільки достатність питної води, а й її якість – рівень мінералізації, хімізації та бактеріологічний склад. У зв'язку з цим важливе значення мають біохімічні умови, тобто нестача або надлишок у природному середовищі (в тому числі у воді й ґрунтах) таких важливих для життєзабезпечення хімічних елементів, як йод, фтор, кальцій, мідь, кобальт та ін.

Досить велику роль для людини відіграють такі біотичні компоненти ландшафту, як рослинність, тваринний світ, мікроорганізми. Виняткове значення має природний рослинний покрив як джерело кисню, засобів харчування, фітонцидів, лікарських засобів та його оздоровче, рекреаційне і естетичне значення. З метою визначення екологічного потенціалу важливе значення також мають повторюваність стихійних явищ та інших екстремальних природних умов, тобто санітарно-гігієнічні, медико-географічні, медико-екологічні та рекреаційні особливості природного середовища.

Найліпші екологічні умови в Україні притаманні природним комплексам Карпат (Передкарпатська височина, Закарпатська низовина області та гірські частини Українських Карпат), Кримських гір (передгірна лісостепова, південно-прибережна субсередземноморська області, головне гірсько-лучно-лісове пасмо) [1].

Термін «екологічний потенціал» може бути використаний виключно для характеристики первинних (корінних) екосистем. Але, на теперішній час, великі площі земної поверхні зайняті вторинними, зміненими людиною, штучно створеними екосистемами. У зв'язку з цим постає потреба оцінювати також їхні потенціальні можливості та величини їх відхилень від екологічного потенціалу корінної екосистеми на місці де вони виникли та існують. Для цього запропоновано використовувати поняття «вторинний потенціал екосистеми». Звичайно, що його

речовинно-енергетичною базою завжди буде екологічний потенціал екосистеми, на місці де існує вторинна екосистема.

Вторинний потенціал екосистеми це сукупність її речовинно-енергетичних ресурсів і властивостей, сформованих під впливом господарської діяльності, яка визначає теперішні структурно-функціональні параметри і корисні функції цієї екосистеми. *Основними критеріями для визначення екологічного потенціалу та вторинного потенціалу екосистем є:*

- *загальна біопродуктивність екосистеми* і запаси в ній біотичної продукції як результат реалізації речовинно-енергетичного потенціалу певної ділянки земної поверхні та генетично зумовлених властивостей компонентів біогеоценозу – визначається за показниками кількості продукції на одиниці площі, виробленої за одиницю часу;
- *загальна енерготрансформаційна (енергетична) здатність екосистеми* – визначається за показниками кількості енергії, накопиченої в екосистемі на одиниці площі за одиницю часу або кількості енергії, накопиченої на одиниці площі;
- *загальна водотрансформаційна здатність екосистеми* – визначається за показниками кількості опадів, трансформованих (тобто повернутих в атмосферу шляхом фізичного та фізіологічного випаровування, перетворених у внутрішньогрунтовий стік і запаси води у ґрунті) екосистемою на одиниці площі за одиницю часу.

У складі кожної екосистеми бере участь певна кількість популяцій рослин і тварин. З метою означення їх потенціальних можливостей (на відміну від екологічного потенціалу як властивості в цілому) застосовується термін «біотичний потенціал». *Біотичний потенціал* – це генетично зумовлена здатність організмів, видів, популяцій, структурних чи функціональних блоків екосистеми існувати у певному діапазоні екологічних умов та підтримувати структурно-функціональну організацію екосистеми, у складі якої вони перебувають.

Для структурних блоків екосистеми *еталонним* можна вважати такий *стан* (величину) біотичного потенціалу, котрий відповідає первинній екосистемі конкретної ділянки земної поверхні. Загалом же екологічний потенціал можна розглядати як емерджентну сукупність біотичних потенціалів екосистеми, а саме: автотрофного (фітоценозу, популяцій рослин), консументного (різних груп і популяцій другого та наступних трофічних рівнів), редуцентного (трофічних груп безхребетних і мікроорганізмів) блоків загалом, або підпорядкованих їм структур (популяцій, трофічних груп та ін.).

Різниця між екологічним потенціалом і вторинним потенціалом екосистеми свідчить, з одного боку, про рівень використання екологічного

потенціалу вторинною екосистемою, з іншого – про втрату або примноження цього потенціалу під впливом антропогенного навантаження (ерозії ґрунтів, внесення добрив тощо). Наприклад, якщо взяти екологічний потенціал прийняти за 1, то вторинний потенціал досліджуваної екосистеми може дорівнювати 0,7, тобто рівень використання першого становитиме 70 %, а його втрата – 30 %.

Отже, оцінювання екологічного і біотичного потенціалів кожної однорідної ділянки земної поверхні, кожної геоекосистеми має бути передумовою раціоналізації ведення лісового, сільського, рекреаційного, водного та інших галузей господарства. Ця робота набуває особливої актуальності у зв'язку з потребою реалізації програми сталого розвитку України.

Надзвичайна актуальність екологічного фактору зумовила появу в останнє десятиріччя еколого-географічного районування території. Широкий спектр комплексних геоекологічних проблем спричинює його тематичну різноманітність, серед якої дуже важливим є *еколого-економічне районування території* (ЕЕР), особливо таке, що орієнтоване на забезпечення екологічної безпеки населення. Основною таксономічною одиницею такого районування є еколого-економічний район, що характеризує результати взаємодії суспільства й природи. Головною ціллю такого районування є отримання оптимального співвідношення між діяльністю людини і природним середовищем у просторі й часі. Це дає можливість визначити території, для яких потрібні природоохоронні та відновлювальні заходи, раціональніше розміщення виробництва, а також установити екологічний стан конкретних регіонів тощо. Розрізняють такі види ЕЕР:

- за ступенем впливу техногенних факторів на природне середовище;
- за ступенем впливу несприятливих природних процесів і антропогенних факторів на природне середовище;
- за ключовою еколого-економічною проблемою;
- за еколого-економічним потенціалом;
- інтегративне природно-економічне районування.

Перспективний напрям ЕЕР – районування за еколого-економічним потенціалом, що також ураховує природні й соціально-економічні особливості територій. Є глобальне й регіональне поняття еколого-економічного потенціалу (ЕЕР). У глобальному масштабі максимально допустима величина антропогенного навантаження на всю самоорганізовану сукупність природних систем – це та, що не призводить до незворотного руйнування структури цієї сукупності, до значних збоїв у виявленні системних законів і різкого погіршення динамічних характеристик систем. Таким чином, зберігається робоча надійність природних систем на локальному, регіональному і глобальному рівнях.

Індикатором різкого переходу за межі експлуатаційних можливостей виступають різні форми опустелювання або інша деградація природних систем, виявами яких є складна екоситуація в регіонах. У регіональному аспекті – це антропогенне навантаження на територію, що не зумовлює збільшення зворотного негативного впливу природних систем на господарський розвиток, а також не погіршує стан здоров'я населення.

Є третє трактування еколого-економічного потенціалу – теоретично доступні для використання ресурси і властивості екологічних систем усієї планети та її регіонів. На думку Н.Ф. Реймерса, поняття ЕЕП подібне за змістом до природно-ресурсного потенціалу (ПРП), але в першому випадку основна увага зосереджується на функціонуванні й збереженні природних систем загалом, а в іншому – на збереженні лише їх частини, тобто ПРП. ЕЕП не може оцінюватися економічно, адже в ньому містяться "невагомні цінності" природних умов. Однак ЕЕП має оцінюватися разом із природно-ресурсним потенціалом (якщо поняття природно-ресурсного потенціалу розглядати як головну складову ЕЕП) у процесі планування напрямів природоохоронних заходів та екологічного обмеження в розвитку господарства [1].

Названі вище поняття ЕЕП подібні до терміна *екологічної ємності території*, тобто такої максимальної кількості техногенного та антропогенного навантаження на середовище, яке воно може витримати без катастрофічних порушень. Потенціал – це внутрішня властивість, яку геоекосистема виконує або може виконати стосовно будь-якої соціально-економічної функції. Тому сутність поняття ЕЕП, на нашу думку, полягає у внутрішній можливості інтегральної геосистеми "суспільство – природа" забезпечувати виконання нею антропоєкологічної, виробничої та інших соціально-економічних функцій.

Виробнича функція таких геосистем виявляється у забезпеченні промислового та сільськогосподарського виробництва енергетичними та природними ресурсами. Антропоєкологічна функція інтегральних геосистем – це створення якісного навколишнього середовища для життєдіяльності населення. До інших соціально-економічних функцій належать естетична, заповідна, рекреаційна, селітебна тощо. Але головними серед них є виробнича та антропоєкологічна.

Тому ПРП і антропоєкологічний потенціал становлять основу ЕЕП території, що характеризує не вплив господарських систем на природне середовище, а екологічне становище складних територіальних утворень – еколого-економічних систем (ЕЕС), що виникли у процесі взаємодії природних і господарських комплексів. У структурі ЕЕС виокремлюють дві підсистеми – природну і господарську, кожна з яких складається з різноманітних компонентів й елементів. У межах цієї системи мають місце прямі та зворотні зв'язки, що створюють цілісність територіальної системи у вигляді екоситуації. Одночасно в межах цієї територіальної цілісності між

природними й господарськими складовими є певні суперечності. Якщо для господарської системи ця взаємодія життєво необхідна, то для природних – вимушена. Посилення господарської системи за рахунок природної відбувається до певної межі, за якою остання починає руйнуватися, а разом із нею – вся еколого-економічна система. Деякий час така система може існувати за рахунок використання природних ресурсів інших регіонів, але без екологізації виробництва вона буде джерелом додаткового навантаження на природне середовище.

Саме тому основна функція ЕЕС полягає у збереженні засобами керування динамічної рівноваги між природою та господарством. Ця рівновага може характеризуватися потенціалом

ЕЕС, перевищення якого небезпечно для функціонування таких систем. Це складна наукова проблема, що потребує теоретичного і методичного обґрунтування. З метою експериментального визначення величини потенціалу створено методику визначення ЕЕП. Вона має такий математичний вигляд:

$$K_{II} = \frac{TH}{PC + BP} + HPP + PPI = EP + PPI;$$

$$EP = \frac{TH}{PC + BP} + HPP,$$

де K_{II} – інтегральний потенціал ЕЕС; TH – величина техногенного навантаження на природне середовище, яка складається з соціально-економічної освоєності території і забрудненості природного середовища; PC – потенціал самоочищення природного середовища; BP – біологічний потенціал природного середовища; PC і BP утворюють стійкість природного середовища до техногенного навантаження; HPP – ступінь ураженості території несприятливими природно-антропогенними процесами; PPI – природно-ресурсний потенціал території; EP – антропоєкологічний потенціал території. Ці величини різноякісні, тому для їх порівняння виконано систематизацію й нормування [1].

Для еколого-економічних зон із пониженими значеннями ЕЕП пропонуються екологічні обмеження виробництва, шкідливого для природного середовища й населення. Максимальне обмеження лімітує в цілому розвиток такого виробництва; часткове – доцільність розміщення окремих виробництв; помірне – вибіркові потреби поліпшення виробничих технологій і таке, що майже без обмежень – у межах потенціалу стійкості природного середовища. Максимальне обмеження пропонуємо для території, де низький ЕЕП (-4,90 і менше); часткове – цей потенціал нижчий, ніж середня величина (-4,89 до -1,20); помірне – середній ЕЕП (-1,19 до +2,50). На інших зонах оцінювання майже немає обмежень (у межах названого потенціалу) [1].

На території з низьким і нижчим, ніж середнє значеннями ЕБП пропонується проводити комплекс обмежувальних заходів, тобто керувати взаємодією природних і соціально-економічних компонентів геосистем. Це керування охоплює три основні взаємопов'язані аспекти:

- 1) раціоналізацію природокористування;
- 2) екологізацію виробничої діяльності;
- 3) оптимізацію (або охорону) навколишнього середовища.

В одних зонах розв'язання еколого-економічних проблем потребує уповільнення темпів зростання окремих виробництв, у других – суттєвої перебудови структури господарства, у третіх – розвитку системи локальних заходів з раціоналізації природокористування й охорони навколишнього середовища. Комплекс таких заходів на конкретних територіях визначають фахівці.

Отже, при еколого-економічному підході до територіальної організації суспільства з'являється можливість комплексного вирішення завдань подальшого розвитку суспільного виробництва і збереження природного середовища, що забезпечує цей розвиток. Основою еколого-економічного підходу до територіальної організації суспільства є еколого-економічне зонування або районування території. Його виконання – це тільки початок процесу вдосконалення територіальної організації суспільства, оскільки районування і зонування перебувають на початковому етапі становлення.

1.3.2 Характеристика екологічного потенціалу України

Екологічна ситуація в Україні є складною. Три основні чинники вплинули на екологічну ситуацію: аварія на Чорнобильській АЕС (26.04.1986 р.), невміла меліорація земель, розвиток промисловості при застарілих технологіях, надмірна урбанізація багатьох районів (Донбас, Придніпров'я).

Чорнобильська аварія призвела до радіаційного забруднення майже всієї території України. Особливо забруднене майже все Українське Полісся – зона стародавнього заселення, господарського освоєння, специфічної матеріальної і духовної культури. До цього тут була здійснена надмірна осушна меліорація, тому, Полісся – надзвичайно екологічно несприятливий регіон [2].

Залежно від рівня забрудненості в Україні виділяють території: екологічного лиха, надзвичайно забруднені, дуже забруднені, забруднені, помірно забруднені і умовно чисті.

Умовно чистих територій майже не залишилось. До них належать майже весь північний макросхил Українських Карпат, Шацьке поозір'я, південна Волинь на межі Рівненщини і Тернопільщини, Придніпров'я на

межі Черкаської і Полтавської областей, північ Сумщини і Чернігівщини, центральне Поділля і ареали в гірському Криму – всього приблизно 10 тис. км², тобто 8,3 % площі України.

Помірно забруднені території заходу України (без Полісся) і майже весь північний схід де забруднені і дуже забруднені території – зони дії великих і середніх міст. Ці території складають майже 150 тис. км² – 24 % площі України [2].

Отже, умовно чисті і помірно забруднені ареали складають разом трохи менше третини території країни. Решта 2/3 відноситься до територій забруднених, дуже забруднених, надзвичайно забруднених і зон екологічного лиха.

Дуже забруднені (117 тис. км²) і *надзвичайно забруднені* (61 тис. км²) території займають майже третину площі країни (29,5 %). Чотири великі ареали цього забруднення: Полісся, середнє Придніпров'я, Донбас і Південь (окрім південного заходу Одещини і Запорізько-Донецького Приазов'я), а також декілька середніх: Пн. Буковина (без гірської частини), південно-східне Поділля, південна Київщина і Черкащина, центральна Полтавщина. Малі ареали – центри гірничодобувної промисловості по всій Україні [2].

Території екологічного лиха і екологічної катастрофи – 7,4 тис. км² (більш за 1 % площі України), належать 35-км зона Чорнобильської АЕС і причорноморські райони інтенсивного зрошування. У останніх забрудненість вод перевищує нормативну в 5,45 рази, а ґрунтів в 10 і більше разів (південь Херсонської області і північної смуги Криму). Найбільшими забруднювачами навколишнього середовища є об'єкти енергетики, ТЕС і ГЕС. Споживаючи велику кількість нафтопродуктів, газу і вугілля, вони викидають в атмосферу мільйони кубічних метрів шкідливих газів аерозолів і сажі, займають сотні гектарів землі шлаком і золою [2].

Значним джерелом забруднення є автомобільний транспорт. У великих містах України його частка складає 70 – 90 % загального рівня забруднень (2056 тис. т шкідливих речовин у 2005 р.), повітряний, водний, залізничний (95,5 тис. т).

Шкідливими є об'єкти, що генерують могутні фізичні поля – електромагнітні, радіаційні, шумові ультразвукові і інфразвукові, теплові, вібраційні (великі радіостанції, теплоцентралі, РЛС, трансформаторні підстанції, ЛЕП, ретрансляційні станції, спеціальні фізичні лабораторії і установки, кібернетичні центри, АЕС).

Сучасний напружений екологічний стан більшості регіонів України (Центральне Полісся, Прикарпаття, Причорномор'я, Крим, Азовське море, Центральне Придніпров'я і Донеччина) є наслідком помилкової екологічної політики впродовж останніх років: розвиток господарства без урахування специфіки природних умов, інтересів народу, екологічних законів. Підприємства металургії і енергетики щорічно викидають в повітря

відповідно 35 % і 32 % всіх забруднень від стаціонарних джерел, вони є головними забруднювачами повітря (Макіївка, Маріуполь, Харцизьк, Дніпропетровськ, Запоріжжя, Дніпродзержинськ та ін.) [2].

Металургійні підприємства оснащені застарілим або не діючими зовсім очисними спорудами лише на 30 – 50 %.

Головні джерела забруднення довкілля важкими металами, сірчаною і азотною кислотами – завод «Укрцинк» (м. Костянтинівка), Дніпровський, Микитівський ртутний комбінати.

ТЕС виробляють в Україні понад 45 % електроенергії. Майже всі вони розміщені в містах і промислових центрах і є найбільшими забруднювачами довкілля серед всіх об'єктів енергетики. Основними компонентами їх забруднень є тверді частинки палива (зола), сірчаний ангідрид, окисли азоту. Загальна кількість викидів енергетичних об'єктів складає близько 2,3 – 2,5 млн. т/рік.

ГЕС є найбільш екологічно безпечними, але каскад водосховищ на Дніпрі, які затопили близько 7 тис. км² родючих заплавної землі і перетворилися на водоймища-накопичувачі відходів і забруднень, призвело до негативних екологічних змін (підтоплення 100 тис. га прибережних земель, багаторазове зниження активності процесів самоочищення Дніпра, «цвітіння» водоймищ, зниження продуктивності рибних господарств тощо) [2].

Негативною з точки зору екології є наявність на території України чотирьох діючих АЕС (Рівненської, Хмельницької, Запорізької і Південно-Української). Існує велика небезпека нових аварій на АЕС, дуже складна проблема поховання відходів ядерного палива і, після відробітку ресурсу – поховання і ліквідація самих АЕС – дуже складний, небезпечний і дорогий процес.

Одним з головних забруднювачів довкілля є також хімічна промисловість, об'єкти якої викидають в повітря сірчаний ангідрид, окисли азоту, вуглеводні тощо. На території України розташовано майже 1000 хімічних комбінатів. Найбільшу шкоду вони спричиняють в Прикарпатті (Ново-Роздольський сірчаний комбінат, Калуський калійний концерн), на Донбасі, в Одесі, Вінниці, Сумах, Рівно (підприємства об'єднання «Азот»), виробництво отрутохімікатів (м. Первомайськ, Калуш, Маріуполь, Дніпродзержинськ), синтетичних продуктів (об'єднання «Хімволокно», «Хлорвініл», «Дніпрошина», «Укрнафтохім» та ін.), які забруднюють довкілля фосгеном, вінілхлоридом, хлористим воднем, фенолом, аміаком – дуже небезпечними токсикантами. Майже всі підприємства хімічної промисловості мають застаріле устаткування, скорочують межі санітарно-захисних зон, не мають ефективних очисних споруд [2].

Машинобудування також шкодить екологічному стану великими обсягами відходів, забруднень повітря і води. Так, в Дніпрі лише одне виробниче об'єднання «Дніпротяжмаш» щорічно скидає у р. Дніпро

2365,2 тис. м³ забруднених стоків, завод прокатних валків – 250 тис. м³. У Запоріжжі викиди Дніпровського електродного заводу складають 35 % загальноміських, причому 80 % є канцерогенними речовинами першого класу небезпеки. Понад 50 % всіх викидів в атмосферу міста дає ПО «Запоріжсталь» (понад 150 тис. т шкідливих речовин щороку). Всього в Україні діє більше ста електротехнічних заводів. На багатьох з них газо- і водоочищувальні споруди або несправні, або діють неефективно (Одеський «Агроагрегат», Миколаївський «Никояд», Чернівецький металообробний, Дніпровський «Південний машинобудівний» тощо) [2].

Також екологічно небезпечною є цементна промисловість, переважно в Донецькій, Дніпропетровській областях, забруднюючи довкілля пилом, сірчаним ангідридом і окислами азоту. Тут найбільш повільно виконуються природоохоронні заходи, перевищення вмісту пилу у викидах складає майже 5 – 10 ГДК, у річки щорічно скидаються сотні тон органічних речовин, солей тощо.

Великої шкоди рельєфу, земельним ресурсам, ґрунтовим водам наносить розробка кар'єрів будівельних матеріалів (вапняку, піску, граніту, лабрадориту) у Житомирській, Вінницькій, Дніпропетровській, Кіровоградській областях.

Загрозливою для здоров'я людей і довкілля є діяльність військово-промислового комплексу. Очисні споруди на військових об'єктах, котельних, пунктах заправки ПММ або взагалі відсутні, або дуже погано очищують стоки. Найбільш небезпечний стан в Причорномор'ї, особливо в Криму. Об'єкти і кораблі Чорноморського флоту забруднюють води Чорного моря (лише в Севастопольській бухті вміст нафтопродуктів перевищує ГДК в 180 разів). Гострі проблеми використання лісів і сільськогосподарських угідь під військові полігони, стрільбища, учбові центри (загальна площа земель перевищує 100 тис. га) [2].

Екологічні проблеми житлово-комунального господарства – це проблеми населених пунктів, територіальної структури виробництва, пропорційності між галузями, які виробляють товари і надають послуги та інфраструктури. Причиною їх виникнення є високий рівень урбанізації. Перевантаження територій виробничими об'єктами обумовило зростання концентрації населення і неспроможності об'єктів ЖКГ до його обслуговування. Невідповідність пропорцій між комунальними і промисловими підприємствами, де відсутні сучасні високоефективні технології очищення стоків, призводить до того, що через систему централізованої каналізації у водойми скидаються промислові стічні води, насичені шкідливими речовинами. Це спричиняє руйнацію каналізаційних мереж, порушення технологічного регламенту очищення міських стічних вод. Концентровані промислові стоки не видаляються в процесі біологічного очищення, подальше їх використання стає неможливим.

Велика кількість населених пунктів не мають централізованих систем каналізації (27 міст та 499 селищ міського типу), майже у 190 містах каналізаційні системи застарілі та неефективні, у водойми щоденно скидається 4,9 млн. м³ неочищених стічних вод. У каналізаційних очисних спорудах накопичується велика кількість осадів та мулу.

Відсутні оптимальні пропорції між концентрацією населення і виробництв та можливостями переробки сміття, продуктів їх виробничої та споживчої діяльності. Екологічною проблемою ЖКГ залишається нагромадження сміття у містах і селищах. Сьогодні в Україні діє 656 міських звалищ, більшість з яких не відповідають екологічним вимогам. На 70 % сміттєзвалищ відсутні засоби захисту підземних стічних вод та атмосферного повітря [2].

Транспорт наносить дуже значної шкоди довкіллю. Мережа транспортних шляхів в Україні досить густа, кількість і активність автотранспорту в містах висока. Основними причинами є застарілі конструкції двигунів, характер палива (нафтопродукти, а не газ або інші менш токсичні речовини) і погана організація руху, особливо у великих містах. У викидах автотранспорту виявлено до 280 шкідливих речовин.

Залізничний транспорт екологічно більш чистий, особливо електричний, але дуже забруднюється полотном залізниць і колії. За екологічними і медичними обстеженнями, забруднення колій продуктами життєдіяльності викликають хвороби шлунку і легенів, особливо в теплі періоди року.

Водний транспорт наносить відчутної екологічної шкоди річкам Дніпро, Дунай, Дністер, а також Чорному і Азовському морям через недотримання правил перевезення і перекачування нафтопродуктів, аварій, змивів, через шумо-вібраційні впливи, створення хвиль, які руйнують береги водосховищ тощо.

У Сіверський Донець і Дністер щорічно скидається близько 200 млн. м³ забруднених стоків. Дністер опинився на грані виснаження через значні об'єми водозабору для потреб промисловості і меліорації – стік її зменшився з 6 до 3 млн. м³/рік.

Активізувалися екзогенні геологічні процеси зрушення, сілі, змиви, ерозія, спровоковані антропогенною діяльністю (будівництвом, добуванням корисних копалин, підтопленням територій). Зафіксовано більш 15 тис. ділянок зрушень і 2,5 тис. карстово-суфозійних об'єктів [2].

Дефіцит води в Україні складає близько 4 млрд. м³. Всі поверхневі, ґрунтові і частково підземні води забруднені промисловими, побутовими, сільськогосподарськими стоками і не відповідають навіть прийнятим заниженим санітарним нормам. Понад 800 населених пунктів України втратили власні джерела питної води, зокрема, на Донбасі, Криворіжжі і Дніпропетровщині [2].

Водні ресурси характеризує потужне господарське навантаження, яке значно перевищує екологічну ємність водоресурсних систем України. Значно погіршується стан підземних вод, вони забруднюються пестицидами, органічними і мінеральними добривами.

Особливістю нинішньої ситуації щодо водних ресурсів у державі є також мінералізація і підвищений вміст важких металів у воді, що значною мірою обумовлене існуванням трьох тисяч накопичувачів для очищення стічних вод.

Проблеми водних ресурсів мають еколого-економічний характер, причинами яких є:

- незбалансована господарська діяльність;
- незбалансованість між накопиченням відходів та їх переробкою;
- незбалансованість обсягів водних ресурсів і виробництва, їх нераціональне використання;
- штучна зміна режиму водних об'єктів, яка не завжди економічно доцільна;
- наявність високоурбанізованих і високоіндустріальних територій, де переважають галузі важкої промисловості, які є потужними споживачами води;
- нестача фінансування для оновлення основного капіталу водозабезпечуючого та водоочисного призначення.

За останні 100 років антропогенна діяльність завдала великого збитку біологічним ресурсам. Лише у післявоєнні роки на Донеччині, в Криму зникло близько 40 видів рослин, у Карпатах – 20. У Червону книгу України сьогодні занесено більше 800 видів рослин і тварин, яким загрожує вимирання або знищення [2].

1.4 Першопричини екологічних проблем України

Основні екологічні проблеми та їх причини, які виникли на теперішній час в Україні, перелічено у Законі України «Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року» [3].

Процеси глобалізації та суспільних трансформацій підвищили пріоритетність збереження довкілля, а отже, потребують від України вжиття термінових заходів. Протягом тривалого часу економічний розвиток держави супроводжувався незбалансованою експлуатацією природних ресурсів, низькою пріоритетністю питань захисту довкілля, що унеможливило досягнення збалансованого (сталого) розвитку.

Першопричинами екологічних проблем України є:

- підпорядкованість екологічних пріоритетів економічній доцільності; неврахування наслідків для довкілля у законодавчих та нормативно-правових актах, зокрема у рішеннях Кабінету Міністрів України та інших органів виконавчої влади;
- переважання ресурсо- та енергоємних галузей у структурі економіки із здебільшого негативним впливом на довкілля, що значно посилюється через неврегульованість законодавства при переході до ринкових умов господарювання;
- фізичне та моральне зношення основних фондів у всіх галузях національної економіки;
- неефективна система державного управління у сфері охорони навколишнього природного середовища та регулювання використання природних ресурсів, зокрема неузгодженість дій центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, незадовільний стан системи державного моніторингу навколишнього природного середовища;
- низький рівень розуміння в суспільстві пріоритетів збереження довкілля та переваг збалансованого (сталого) розвитку, недосконалість системи екологічної освіти та просвіти;
- незадовільний рівень дотримання природоохоронного законодавства та екологічних прав і обов'язків громадян;
- незадовільний контроль за дотриманням природоохоронного законодавства та незабезпечення невідворотності відповідальності за його порушення;
- недостатнє фінансування з державного та місцевих бюджетів природоохоронних заходів, фінансування таких заходів за залишковим принципом.

Запровадження екологічно безпечних, ресурсо- та енергозберігаючих технологій, розвиток відновлюваних джерел енергії, нематеріального природокористування відбуваються безсистемно і надто повільно. В умовах підвищення ціни на газ необхідно вжити значних системних заходів, спрямованих на підвищення енергоефективності, декарбонізацію енергетичного сектору та розвиток джерел відновлюваної енергетики.

У сфері безпеки і оборони має бути вирішене питання доступу до об'єктів військово-оборонного промислового комплексу для здійснення відповідного нагляду та контролю за дотриманням на цих об'єктах природоохоронного законодавства, запобігання забрудненню поверхневих та ґрунтових вод нафтопродуктами, знищенню природних ландшафтів тощо з метою мінімізації наслідків діяльності на цих об'єктах, що сприятиме реформам у сфері безпеки і оборони та впровадженню стандартів НАТО.

Запровадження міжнародних стандартів систем екологічного управління на підприємствах і в компаніях сприятиме розвитку системи

управління навколишнім природним середовищем та реалізації в Україні міжнародних природоохоронних ініціатив.

Упровадження екосистемного підходу в галузеву політику та удосконалення системи інтегрованого екологічного управління, інтеграція екологічної політики до інших політик, обов'язкове врахування екологічної складової під час розроблення та затвердження документів державного планування та у процесі прийняття рішень про провадження господарської діяльності, яка може мати значний вплив на довкілля, зокрема екологічна модернізація промислових підприємств шляхом зниження ставки екологічного податку або у формі фіксованої річної суми компенсації (відшкодування податку), у поєднанні з поліпшенням екологічних характеристик продукції, є шляхом до сучасної системної екологічної політики, що реалізується у країнах-членах Європейського Союзу.

Впровадження системи управління екологічними ризиками в усіх сферах національної економіки сприятиме запобіганню катастроф техногенного та екологічного характеру [3].

Якість атмосферного повітря

Забруднення атмосферного повітря є однією з найгостріших екологічних проблем. Незважаючи на певний спад виробництва в Україні, рівень забруднення атмосферного повітря великих міст і промислових регіонів залишається стабільно високим.

Основними забруднювачами атмосферного повітря та джерелами викидів парникових газів в Україні є підприємства добувної і переробної промисловості, теплоенергетики, автотранспорт.

Фактично 2/3 населення країни проживає на територіях, де стан атмосферного повітря не відповідає гігієнічним нормативам, що впливає на загальну захворюваність населення.

Основними причинами, що зумовлюють незадовільний стан якості атмосферного повітря в населених пунктах, спричиняють концентрацію парникових газів в атмосфері, є недотримання суб'єктами господарювання норм природоохоронного законодавства та низькі темпи впровадження новітніх технологій. З метою поліпшення якості атмосферного повітря та посилення реагування на наслідки зміни клімату і досягнення цілей сталого низьковуглецевого розвитку всіх галузей економіки Україна має забезпечити виконання ратифікованих міжнародних документів щодо протидії зміні клімату та поліпшення якості атмосферного повітря [3].

Зміна клімату

На початку XXI ст. світовою спільнотою визнано, що зміна клімату є однією з основних проблем світового розвитку з потенційно серйозними загрозами для глобальної економіки та міжнародної безпеки внаслідок підвищення прямих і непрямих ризиків, пов'язаних з енергетичною безпекою, забезпеченням продовольством і питною водою, стабільним існуванням екосистем, ризиками для здоров'я і життя людей.

Рамковою конвенцією ООН про зміну клімату визначено основи для розв'язання зазначеної проблеми. Кіотським протоколом до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату, ратифікованим Законом України «Про ратифікацію Кіотського протоколу до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату», визначено кількісні цілі із скорочення викидів парникових газів на період до 2020 р. для країн розвинених та з перехідною економікою, до яких належить Україна.

У грудні 2015 р. в Парижі була прийнята нова глобальна кліматична Паризька угода до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату, яка ратифікована Законом України «Про ратифікацію Паризької угоди». Відповідно до положень Паризької угоди, Україна як сторона угоди зобов'язана зробити свій національно-визначений внесок для досягнення цілей сталого низьковуглецевого розвитку всіх галузей економіки та підвищення здатності адаптуватися до несприятливих наслідків зміни клімату, зокрема шляхом скорочення обсягу викидів парникових газів.

Основними джерелами викидів парникових газів в Україні є промисловість, енергетика і транспорт [3].

Охорона вод

Україна є однією з найменш водозабезпечених країн Європи, при цьому водокористування в країні здійснюється переважно нераціонально. Внаслідок токсичного, мікробіологічного та біогенного забруднення відбувається погіршення екологічного стану річкових басейнів, а також прибережних вод та територіальних вод Чорного і Азовського морів. Особливо слід відзначити незадовільний стан причорноморських лиманів, більшість з яких належать до природно-заповідного фонду і є унікальними рекреаційними ресурсами. Підземні води України в багатьох регіонах за своєю якістю не відповідають установленим вимогам до джерел водопостачання, що пов'язано передусім з антропогенним забрудненням, а інтенсивне їх використання призводить до виснаження горизонтів підземних вод.

Основними джерелами забруднення вод є скиди з промислових об'єктів, неналежний стан інфраструктури водовідведення та очисних споруд, недотримання норм водоохоронних зон, змив та дренажування токсичних речовин із земель сільськогосподарського призначення.

До основних речовин, що призводять до забруднення, відносяться сполуки важких металів, азоту та фосфору, нафтопродукти, феноли, сульфати, поверхнево-активні речовини. Останнім часом зростає забруднення медичними відходами та мікропластиком, яке на сьогодні не контролюється.

Забруднення вод призводить до виникнення різноманітних захворювань населення, зниження загальної резистентності організму і, як наслідок, до підвищення рівня загальної захворюваності, зокрема на інфекційні та онкологічні захворювання.

Діюча нині система моніторингу вод є неефективною та застарілою, не відповідає сучасним європейським стандартам.

Система державного управління у сфері охорони вод потребує невідкладного реформування і переходу до інтегрованого управління водними ресурсами за басейновим принципом [3].

Охорона земель і ґрунтів

Сучасне використання земельних ресурсів України не відповідає вимогам раціонального природокористування. Стан земельних ресурсів України близький до критичного.

Водною та вітровою ерозією уражені близько 57 % території України, понад 12 % території держави зазнають підтоплення.

За різними критеріями забрудненими є близько 20 % земель України. Щороку фіксується майже 23 тисячі випадків зсувів. Унаслідок абразії руйнується до 60 % узбережжя Азовського і Чорного морів та 41 % берегової лінії дніпровських водосховищ. Більш як 150 тис. га земель порушені внаслідок гірничодобувної та інших видів діяльності. Кількість підземних і поверхневих карстопроявів становить близько 27 тис.

Причини виникнення такої ситуації мають комплексний характер та історичні передумови. Особливо слід відзначити порушення екологічно збалансованого співвідношення між категоріями земель, зменшення території унікальних степових ділянок, надмірну розораність території та порушення природного процесу ґрунтоутворення, використання недосконалих технологій в сільському господарстві, промисловості, енергетиці, транспортній та інших галузях господарства, орієнтацію на досягнення коротко- та середньострокових економічних вигод, ігноруючи природоохоронну складову та негативні наслідки у довгостроковій перспективі [3].

Охорона лісів

Лісистість становить 15,9 % території України. Ліси на території держави розміщені нерівномірно, від 3,7 % у Запорізькій до 51,4 % у Закарпатській областях. Оптимальним, за європейськими рекомендаціями, є показник лісистості 20 %, для досягнення якого необхідно створити більше двох мільйонів гектарів нових лісів. Водночас створення нових лісів не повинне здійснюватися шляхом заліснення унікальних степових ділянок.

Основними причинами виникнення проблем у лісовій сфері є недосконалість системи управління та розвитку лісового господарства, відсутність правових та економічних механізмів, стимулювання запровадження природозберігаючих технологій, недосконалість податкової бази, а також нечіткість визначення правового статусу щодо управління землями під полезахисними лісовими смугами.

Координація робіт з охорони та відтворення лісів здійснюється центральними (у лісах державної власності) та місцевими органами виконавчої влади (у лісах комунальної власності). Близько 0,8 млн. га

лісових земель державної власності (у тому числі полезахисні лісові смуги) не надані в користування і віднесені до земель запасу. Нечітке визначення правового статусу щодо управління землями під полезахисними лісовими смугами призводить до істотного погіршення стану насаджень та їх загибелі.

Відсутність системи фінансування лісогосподарської діяльності, особливо у східних і південних регіонах України, призвела до припинення робіт із створення захисних лісових насаджень на малопродуктивних і деградованих землях та невиконання попереджувальних протипожежних заходів у лісах, що підвищило ризик виникнення лісових пожеж, осередків шкідників і хвороб лісу, всихання лісів і погіршення екологічної ситуації [3].

Надра

У сфері надрокористування в Україні існують системні проблеми, що становлять реальну загрозу економічній безпеці держави. На території України, яка становить 0,4 % суходолу планети, виявлено до 5 % усіх мінерально-сировинних ресурсів земної кулі. В Україні виявлено понад 20 тис. родовищ і рудопроявів з 95 видів корисних копалин, з яких близько 8 тис. родовищ мають промислове значення і обліковуються Державним балансом запасів корисних копалин. Загальна кількість розроблених родовищ становить близько 3 тис. Водночас неефективне державне управління у цій сфері, відсутність інвестицій, використання видобувними підприємствами застарілого обладнання, зношеність якого становить до 70 %, відтік кваліфікованих спеціалістів призвели до зниження якості виконання робіт у галузі.

Більшість корисних копалин в Україні видобувають у межах кількох головних гірничопромислових регіонів – Донецького, Криворізько-Нікопольського, Прикарпатського. Довготривале інтенсивне видобування надр у цих регіонах призвело до істотних змін геологічного середовища та виникнення надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру. Головними чинниками негативного впливу є надзвичайно висока концентрація гірничих підприємств, високий рівень виробленості переважної більшості родовищ, нелегальне видобування бурштину у значних масштабах, що призвело до порушення екосистем, недостатній обсяг фінансування робіт, пов'язаних із зменшенням впливу на навколишнє природне середовище, зумовленого розробкою родовищ та непроведенням рекультивації вироблених ділянок, передусім Полісся.

Перехід до ресурсозберігаючих технологій, повноцінне впровадження оцінки впливу на довкілля, обов'язковість рекультивації та невідворотність відповідальності за порушення природоохоронного законодавства мають стати основними напрямками збалансованого використання надр України.

Належне державне управління в галузі геологічного вивчення та

використання надр, залучення інвестицій сприятимуть збільшенню видобутку гостродефіцитної сировини і підвищенню економічної незалежності та безпеки держави [3].

Надзвичайні ситуації

На території України зберігається високий ризик виникнення надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру.

Основними причинами виникнення техногенних аварій і катастроф та посилення негативного впливу внаслідок виникнення надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру в Україні є: застарілість основних фондів, зокрема природоохоронного призначення, великий обсяг транспортування, зберігання і використання небезпечних речовин, аварійний стан значної частини мереж комунального господарства, недостатня інвестиційна підтримка процесу запровадження екологічно безпечних, ресурсо- та енергозберігаючих технологій, насамперед у металургійній, хімічній, нафтохімічній галузях та енергетиці; істотні зміни стану геологічного середовища, зумовлені закриттям нерентабельних гірничих підприємств, гідрогеологічного режиму водних об'єктів, небажанням суб'єктів господарювання здійснювати заходи із запобігання аваріям та катастрофам на об'єктах підвищеної небезпеки та потенційно небезпечних об'єктах тощо.

Ще однією з причин виникнення надзвичайних ситуацій є зміна клімату. Наслідки зміни клімату (потепління, зростання кількості та інтенсивності екстремальних погодних явищ) одночасно з високим рівнем вразливості окремих верств населення призводять до соціальних та економічних втрат сьогодні та в майбутньому. Зокрема, слід відзначити зростання загрози катастрофічних повеней у Карпатах, масштабних пожеж на торфовищах, підтоплення територій, розширення аридної зони південного регіону, підвищення частоти та тривалості посух, висихання річок та водойм Причорномор'я, Приазов'я, включно з лиманами, перетворення степів південного регіону на пустелі, затоплення прибережних територій та гостру нестачу питної води в центральних, південних і східних регіонах України [3].

Зона відчуження і зона безумовного (обов'язкового) відселення

Зона відчуження і зона безумовного (обов'язкового) відселення потребує особливої форми управління, оскільки це землі, на яких виникло стійке забруднення навколишнього природного середовища радіоактивними речовинами і які виведені з господарського обігу та відмежовуються від суміжної території.

На території зони відчуження і зони безумовного (обов'язкового) відселення розташовані об'єкти Державного спеціалізованого підприємства «Чорнобильська АЕС», які потребують зняття їх з експлуатації та переведення в екологічно безпечний стан, та об'єкти системи радіаційно-екологічного контролю та моніторингу радіаційного стану

навколишнього природного середовища і забезпечення радіаційної безпеки.

Земельні, водні та лісові ресурси зони відчуження і зони безумовного (обов'язкового) відселення, які виконують функцію природного бар'єра на шляху розповсюдження радіоактивного забруднення за їх межі, потребують постійного контролю, використання з дотриманням вимог радіаційної безпеки. Водночас на території зони відчуження і зони безумовного (обов'язкового) відселення з'явилася можливість збереження в екологічно відновленому стані найбільш типових природних комплексів Полісся [3].

Екологічні проблеми Донбасу

Військовими діями, руйнацією інфраструктури та екологічно небезпечних підприємств на тимчасово окупованій території України порушено екологічну рівновагу, що призвело до небезпечних змін стану довкілля, спричинило шкоду здоров'ю та порушило безпеку життєдіяльності для 5 млн населення на території близько 30 тис. км².

Основними загрозами є:

- затоплення шахт та можливість виходу токсичних шахтних вод на поверхню, проникнення у підземні води;
- загроза потрапляння їх до річки Сіверський Донець та Азовського моря;
- припинення роботи очисних споруд та пошкодження сховищ токсичних та радіоактивних відходів;
- пошкодження територій природно-заповідного фонду;
- забруднення атмосферного повітря та ґрунтів хімічними продуктами внаслідок вибухів боєприпасів;
- знищення ландшафтів та рослинності у зв'язку з використанням військової техніки та будівництвом оборонних споруд;
- знищення значних площ лісів унаслідок викликаних воєнними діями пожеж та неконтрольованих рубок.

Протягом останніх років на зазначених територіях практично відсутня можливість для оцінки пошкоджень природних комплексів та промислових об'єктів, проведення необхідних ремонтних і відновлювальних робіт, а також здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Проведення екологічного моніторингу стану території Донецької та Луганської областей, де органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, з можливим залученням міжнародних екологічних експертів з метою оцінки екологічної ситуації, стає все більш актуальним [3].

Управління відходами

Значні обсяги накопичених в Україні відходів та відсутність ефективних заходів, спрямованих на запобігання їх утворенню, перероблення, утилізацію, знешкодження та екологічно безпечне видалення, поглиблюють екологічну кризу і стають гальмівним фактором

розвитку національної економіки. Втрачається вагомий ресурсний потенціал, і водночас погіршується і так несприятлива екологічна ситуація.

Відсутність дієвого контролю призводить до масового утворення несанкціонованих звалищ та численних порушень законодавства під час поводження з небезпечними відходами. За відсутності роздільного збирання побутових відходів практично не розв'язується проблема поводження з небезпечними відходами, які містяться у складі побутових відходів.

У структурі загальних обсягів відходів, що утворилися в державі, відходи I – III класів небезпеки становлять менш як 2 % загальної кількості.

В Україні частка гірничопромислових відходів (розкривних порід та продуктів збагачення корисних копалин) є високою – понад 75 % усіх утворених відходів, з яких на відходи комунальної сфери припадає менш як 2 %. Фактичні обсяги накопичених відходів перевищують ті, що відображені у статистичній звітності, оскільки збанкрутілі та непрацюючі підприємства, які раніше накопичили значні обсяги відходів, не враховуються під час проведення державних статистичних спостережень. Місця видалення відходів, які розташовані на території таких підприємств, негативно впливають на стан довкілля. Спостерігається вкрай низький рівень заміщення первинних природних ресурсів за рахунок використання відходів виробництва чи побічних продуктів (у тому числі шлаків).

На відміну від європейських держав в Україні дуже низький рівень перероблення та утилізації твердих побутових відходів і високий показник їх захоронення на полігонах. Значна частина полігонів перевантажена і не відповідає природоохоронним та санітарним нормам.

Значну загрозу для навколишнього природного середовища та здоров'я людини становлять відходи, що утворилися у процесі медичного обслуговування, переробки сировини тваринного походження, фармакологічної та косметологічної промисловості, які містять небезпечні патогенні та умовно патогенні мікроорганізми, а також відходи електричного та електронного обладнання.

Основною причиною такого стану є недосконала законодавча база, відсутність ефективної системи обліку та звітності, системи моніторингу у сфері управління відходами.

Розв'язання зазначеної проблеми є ключовим завданням у вирішенні питань енерго- та ресурснезалежності держави, економії природних матеріальних та енергетичних ресурсів і завданням державної екологічної політики [3].

Біологічна безпека

Пріоритетами державної політики у сфері біологічної безпеки та біологічного захисту є здійснення системних заходів із створення та ефективного функціонування національної системи біологічної безпеки та біологічного захисту, протидії проявам біотероризму, захисту населення від

безконтрольного та протиправного поширення генетично модифікованих організмів, збереження безпечного для здоров'я людини стану навколишнього природного середовища, створення системи раннього виявлення та швидкого реагування на поширення збудників особливо небезпечних хвороб та таких, що мають міжнародне значення, а також покращення матеріально-технічного стану лабораторій, установ та закладів, які здійснюють діагностику інфекційних хвороб, моніторинг циркуляції збудників інфекційних хвороб в об'єктах середовища життєдіяльності людини, задіяні в системі індикації біологічних патогенних агентів, визначають кількісний та якісний вміст генетично модифікованих організмів у продукції рослинного і тваринного походження, лабораторій, що працюють із збудниками особливо небезпечних інфекційних хвороб, визначенням їх впливу на навколишнє природне середовище, зокрема біологічного різноманіття, з урахуванням ризиків для здоров'я людини; створення системи оперативного реагування на прояви біотероризму [3].

Біологічне та ландшафтне різноманіття

Займаючи менше 6 % площі Європи, Україна володіє близько 35 % її біологічного різноманіття. Біосфера України нараховує більше 70 тис. видів флори і фауни, зокрема флори – понад 27 тис. видів, фауни – понад 45 тис. видів. Протягом останніх років спостерігається збільшення кількості видів рослин і тварин, занесених до Червоної книги України.

Україна розташована на перетині міграційних шляхів багатьох видів фауни, через її територію проходять два основні глобальні маршрути міграції диких птахів, а деякі місця гніздування мають міжнародне значення. Більше 100 видів перелітних птахів охороняються відповідно до міжнародних зобов'язань. З мігруючих видів фауни України більше 130 видів перелітних птахів, 8 видів риб, 3 види морських ссавців, 28 видів рукокрилих охороняються відповідно до міжнародних зобов'язань.

До складу природно-заповідного фонду України входять 8246 територій та об'єктів площею 3,98 млн. га (6,6 % загальної площі країни) та 402,5 тис. га у межах акваторії Чорного моря. Частка земель природно-заповідного фонду в Україні є недостатньою і залишається значно меншою, ніж у більшості держав-членів Європейського Союзу, де частка таких земель становить у середньому 21 % площі держав-членів Європейського Союзу.

За роки незалежності площа природно-заповідного фонду збільшилася у два рази, але цього недостатньо для збереження рідкісних і зникаючих видів рослин та тварин, середовищ їх існування. Разом з тим недосконалість існуючої законодавчої бази, відсутність чітко визначеної стратегії розвитку заповідної справи та недосконалість системи управління нею, низький рівень фінансового та матеріально-технічного забезпечення організації і функціонування природно-заповідного фонду, невідповідність системи охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду

сучасним вимогам, відсутність єдиної системи оплати праці, соціальних гарантій та пільг для їх працівників, низький рівень екологічної освіти та інформованості населення зумовлюють загрозу нецільового використання та втрати територій та об'єктів природно-заповідного фонду. Значно зросла загроза втрати зарезервованих та перспективних для подальшого заповідання цінних природних комплексів.

З метою припинення процесів погіршення стану навколишнього природного середовища необхідно збільшити площі земель екомережі, що є стратегічним завданням для досягнення екологічної збалансованості території України. Збільшення площі національної екомережі має насамперед відбуватися в результаті розширення існуючих та створення нових територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

Основну загрозу біологічному різноманіттю становлять діяльність людини та знищення природного середовища існування флори і фауни. Спостерігається катастрофічне зменшення площі територій водно-болотних угідь, степових екосистем, природних лісів, яке відбувається внаслідок розорювання земель, вирубування лісів з подальшою зміною цільового призначення земель, осушення або обводнення територій, промислового, житлового та дачного будівництва тощо. Поширення ендемічних видів у природних екосистемах викликає значний дисбаланс у біоценозах.

Завдання з охорони біорізноманіття не вирішується під час приватизації земель, підготовки і виконання програм галузевого, регіонального і місцевого розвитку. Відсутність закріплених на місцевості в установленому законом порядку меж територій та об'єктів природно-заповідного фонду призводить до порушення вимог заповідного режиму. Незадовільними є темпи встановлення у природі (на місцевості) прибережних захисних смуг вздовж морів, річок та навколо водойм, які виконують роль екологічних коридорів.

З метою припинення втрат біологічного різноманіття Україна має врахувати рекомендації міжнародних документів щодо перегляду та оновлення законодавчих і нормативних актів щодо біологічного різноманіття [3].

Забезпечення екологічно збалансованого природокористування

У вересні 2015 р. було ухвалено Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку на період до 2030 року».

В Україні було розроблено національну систему цілей сталого розвитку, що має забезпечити підґрунтя для подальшого планування розвитку України, подолання дисбалансів, які існують в економічній, соціальній та екологічній сферах; забезпечити такий стан довкілля, що сприятиме якісному життю і благополуччю нинішніх та майбутніх поколінь; створити необхідні умови для суспільного договору між владою, бізнесом і громадянським суспільством щодо підвищення якості життя

громадян і гарантування соціально-економічної та екологічної стабільності; досягнути високого рівня освіти та охорони громадського здоров'я; упровадження регіональної політики, яка базуватиметься на гармонійному поєднанні загальнонаціональних і регіональних інтересів; збереження національних культурних цінностей і традицій [3].

Регіональна екологічна політика

Відмінності соціально-економічного розвитку регіонів України зумовлюють нерівномірне техногенне навантаження на навколишнє природне середовище. Передбачається, що положення Основних засад (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 р. і розроблені на її основі та з урахуванням завдань Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 р., затвердженої постановою Кабінету Міністрів України, національні плани дій будуть інтегровані в регіональні програми соціально-економічного розвитку та деталізовані на рівні регіональних планів дій з охорони навколишнього природного середовища Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя, на основі яких будуть розроблені місцеві плани дій з охорони навколишнього природного середовища, підготовлені на рівні територіальних громад, міських, сільських та селищних рад.

За результатами виконання місцевих планів дій передбачається посилити значення органів місцевого самоврядування у процесі реалізації державної екологічної політики, визначити напрями її вдосконалення з урахуванням регіональної специфіки [3].

Контрольні запитання

1. Поняття терміну «природно-ресурсній потенціал».
2. Які складові природно-ресурсного потенціалу?
3. Географічні особливості природно-ресурсного потенціалу України.
4. Поняття терміну «екологічний потенціал території».
5. Що означає термін «ресурси»? На які групи їх поділяють?
6. Розкрийте поняття «природні ресурси», «природні умови»? В чому відмінність цих понять?
7. Яке природокористування є раціональним, а яке – нераціональним?
8. Які ресурси становлять основу природно-ресурсного потенціалу України?
9. Охарактеризуйте групи природних ресурсів.
10. Поясніть, чому на сучасному етапі взаємодії природи і суспільства йдеться лише про умовну невичерпність природних ресурсів.
11. Розкрийте сутність поняття еколого-економічного потенціалу.
12. Які головні екологічні проблеми атмосферного повітря?

13. Які головні екологічні проблеми водних ресурсів?
14. Які головні екологічні проблеми земельних ресурсів України?
15. Які головні екологічні проблеми біологічних ресурсів України?
16. Що є першопричинами екологічних проблем України?
17. Які основні причини виникнення техногенних аварій і катастроф?

2 ОСНОВНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

2.1 Міжнародна інтеграція України у галузі охорони довкілля

Екологічна обстановка в Україні, не дивлячись на виконання ряду природоохоронних заходів, залишається надзвичайно складною. Таке положення склалося внаслідок волонтаристського підходу до розміщення і нарощування промислових потужностей без врахування екологічних можливостей регіонів, повільного впровадження новітніх промислових технологій, що зумовило надзвичайно велике техногенне навантаження на навколишнє природне середовище, призвело до порушення екологічної рівноваги, істотної зміни середовища проживання, росту захворюваності населення, негативних змін флори і фауни, втрати якості земельних ресурсів, ландшафтного і біологічного різноманіття.

На території України зосереджені потужні гіганти металургії, енергетики, хімії, гірничорудної та вугільної промисловості, машинобудування та інші. Упродовж десятиліть не приділялось належної уваги підвищенню технічного рівня та екологічної безпеки виробництва. Основні фонди в металургійній та хімічній промисловості зношені на 60 – 80 %, внаслідок чого часто трапляються аварії, що призводить до аварійних викидів і скидів шкідливих речовин в навколишнє середовище. Фінансування і матеріально-технічне забезпечення будівництва природоохоронних об'єктів і споруд здійснювалось і продовжує здійснюватись по залишковому принципу.

Розпочата ще в 1988 р. реорганізація відомчих систем управління і контролю в галузі охорони і раціонального використання природних ресурсів в загальнодержавну, яка не була достатньо підкріплена державою законодавчо, матеріально-технічними ресурсами, фінансами та організаційно, на фоні глибокої економічної кризи в Україні призвела до прискорення процесів деградації і виснаження природних ресурсів.

Основними екологічними проблемами України є:

1. Відсутність системи управління відходами, а саме: збір, розміщення, знешкодження та утилізація відходів.
2. Забруднення поверхневих водних об'єктів.
3. Забруднення і виснаження підземних вод.
4. Відсутність винесення в натуру водоохоронних зон та прибережних захисних смуг.
5. Забруднення, засмічення, самозахвати, неправомірне виділення земельних ділянок органами місцевого самоврядування, ерозія ґрунтів, втрата родючості земель

6. Підтоплення земель, особливо у південних областях країни.
7. Масові вирубування дерев в лісах, зелених насаджень в населених пунктах, придорожніх захисних смуг тощо.
8. Браконьєрство на морях, внутрішніх водоймах, в лісах України.
9. Забруднення атмосферного повітря викидами промислових підприємств, автотранспортом, у тому числі парниковими газами.
10. Організація та утримання територій та об'єктів природно-заповідного фонду не відповідає сучасним правовим вимогам.
11. Повільне створення екологічної мережі України.
12. Намагання ввезення в Україну небезпечних речовин та відходів.
13. Незадовільний стан радіаційної безпеки, поводження з радіоактивними відходами.
14. Наявність на території України значної кількості непридатних до застосування добрив і хімічних засобів захисту рослин.
15. Використання у виробництві і у побуті озоноруйнуючих речовин.
16. Погіршення стану морської екосистеми (води, донних відкладів, водних живих ресурсів).
17. Рівень забруднення атмосферного повітря значної кількості міст перевищує санітарно-гігієнічні нормативи

Першопричинами екологічних проблем України є:

- успадкована структура економіки з переважаючою часткою ресурсо- та енергоємних галузей, негативний вплив якої був посилений переходом до ринкових умов;
- зношеність основних фондів промислової і транспортної інфраструктури;
- існуюча система державного управління у сфері охорони навколишнього природного середовища, регулювання використання природних ресурсів, відсутність чіткого розмежування природоохоронних та господарських функцій;
- недостатня сформованість інститутів громадянського суспільства;
- недостатнє розуміння в суспільстві пріоритетів збереження навколишнього природного середовища та переваг сталого розвитку;
- недотримання природоохоронного законодавства.

Чорнобильська аварія (1986 р.), побудова потенційно екологічно небезпечних хімічних об'єктів (наприклад, Одеський припортовий завод), прийняття Радянською владою рішення щодо будівництва в районі Тилігульського лиману (Одеська область) заводу з виробництва хімічних добрив та інші рішення без врахування екологічної і соціальної доцільності, а також нестабільна політична ситуація в СРСР надало підставу УРСР прийняти низку документів щодо забезпечення життєдіяльності на території республіки. Це насамперед «Декларація про державний суверенітет України» (1990 р.). Згідно розділу X «Екологічна безпека»:

- УРСР самостійно встановлює порядок організації охорони природи на території республіки та порядок використання природних ресурсів.

- УРСР має свою національну комісію радіаційного захисту населення.

- УРСР має право заборонити будівництво та припинити функціонування будь-яких підприємств, установ, організацій та інших об'єктів, які спричиняють загрозу екологічній безпеці.

- УРСР дбає про екологічну безпеку громадян, про генофонд народу, його молодого покоління.

- УРСР має право на відшкодування збитків, заподіяних екології України діями союзних органів.

У цьому році УРСР приймає Закон «Про економічну самостійність України» у якому ст.10 «Охорона навколишнього природного середовища і раціональне природокористування» встановлює:

- УРСР самостійно регулює відносини природокористування та охорони навколишнього природного середовища в межах своєї території.

- Республіканські та місцеві державні органи відповідно до законодавства УРСР визначають норми екологічної безпеки, ліміти і нормативи природокористування, податки за природні ресурси та санкції за шкоду, заподіяну навколишньому середовищу, здійснюють, виходячи з екологічних показників, видачу дозволів і накладання заборони на діяльність підприємств, установ, організацій.

УРСР 26.06.1991 р. приймає Закон «Про охорону навколишнього природного середовища», який є дійсним з відповідними змінами на теперішній час, як базовий Закон щодо екологічної політики України [4]. Ст. 20 цього закону встановлює компетенцію спеціально уповноважених органів державного управління в галузі охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів. Спеціально уповноваженим органом державного управління в галузі охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів є Міндовкілля України. До компетенції Міндовкілля і його органів на містах у тому числі належить:

А) здійснення комплексного управління в галузі охорони навколишнього природного середовища, проведення єдиної науково-технічної політики з питань охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів, координація діяльності міністерств, відомств, підприємств, установ та організацій в цій галузі;

Б) державний контроль за використанням і охороною земель, надр, поверхневих і підземних вод, атмосферного повітря, лісів та іншої рослинності, тваринного світу, морського середовища та природних ресурсів територіальних вод, континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони, а також за дотриманням норм екологічної

безпеки .

Держава в своїй екологічній політиці повинна була передбачити основні функції, які повинні бути спрямовані на забезпечення національної безпеки держави в цілому, а саме:

- розробка й прийняття основних екологічних законів, норм і правил;
- провадження економічного механізму природокористування;
- нормування антропогенного навантаження;
- створення системи ефективного державного контролю за дотриманням екологічних законів, норм і правил;
- створення системи покарань за екологічні правопорушення і системи стимулювання здійснення природоохоронної діяльності;
- забезпечення екологічного виховання, відповідної освіти і підготовка фахівців екологічного напрямку.

Угода про асоціацію між Україною та ЄС – широкомасштабний договір, що визначає основи та напрямки співпраці між Україною та ЄС і його державами-членами [5]. Цей документ накладає на Україну певні зобов'язання щодо реформування практично усіх сферах суспільного життя.

Етапи підписання Угоди:

- 21 березня 2014 року – підписання політичної частини Угоди;
- 27 червня 2014 року – підписання економічної частини Угоди;
- 16 вересня 2014 року – Угоду про асоціацію ратифіковано Законом України № 1678-VII;
- 1 вересня 2017 року – Угода набула повної міжнародно-правової чинності.

Угода ратифікована ВР України від 16.09.2014 р. № 1678-VII.

Сама Угода складається з преамбули; 7 розділів, які містять 486 статей; 43 додатків; 3 протоколів. Загальний обсяг Угоди складає понад 2000 сторінок англійською мовою.

Угода про асоціацію містить положення щодо співпраці України та ЄС у сфері довкілля, а саме зобов'язання України здійснити апроксимацію законодавства країни до норм та стандартів ЄС у визначених сферах охорони довкілля.

Угода про асоціацію дала поштовх для системної та постійної роботи над реформами у сфері довкілля в Україні в найближче десятиріччя.

Основу екологічної складової Угоди про асоціацію складає глава 6: *«Навколишнє природне середовище»* у якій визначено головні напрямки співробітництва.

1. Рамки співробітництва у сфері довкілля та його мету й напрямки дій у таких сферах:

- зміна клімату;
- екологічне управління;

- освіта й навчальна підготовка;
- доступ до інформації з питань навколишнього середовища та процесу прийняття рішень;
- якість атмосферного повітря;
- якість води та управління водними ресурсами, включаючи морське середовище;
- управління відходами та ресурсами;
- охорона природи, зокрема збереження і захист біологічного та ландшафтного біорізноманіття;
- промислове забруднення і промислові загрози;
- хімічні речовини;
- ГМО;
- шумове забруднення;
- цивільний захист, зокрема стихійні лиха і антропогенні загрози;
- міське середовище;
- екологічні збори.

2. Поступове наближення законодавства України до права та політики ЄС у сфері охорони довкілля.

3. Співробітництво у сфері цивільного захисту.

4. Співробітництво з метою розвитку всеосяжної стратегії у сфері довкілля:

- інституційні реформи,
- розподіл повноважень на національному, регіональному та місцевому рівнях,
- процедури прийняття рішень та їх виконання,
- процедури інтеграції природоохоронної політики в інші сфери політики,
- визначення необхідних людських та фінансових ресурсів);
- розвитку галузевих стратегій в галузях покращення якості природних ресурсів,
- захист природи, промислове забруднення та промислові аварії,
- хімічні речовини;
- розвиток та імплементацію політики з питань зміни клімату.

5. Постійний діалог з питань, охоплених главою, що присвячена довкіллю.

У сфері торгівлі екологічні питання розглядаються в контексті сталого розвитку

Особливий наголос робиться на забезпеченні у законодавстві високого рівня охорони навколишнього середовища, що гарантується через наближення «законів, підзаконних актів та адміністративної практики до acquis ЄС», імплементацію міжнародних екологічних угод та сталі підходи до управління лісовими та рибними ресурсами, перегляд впливу на сталий

розвиток.

В енергетиці наголос робиться на

- екологічно безпечних технологіях;
- розвитку та підтримці відновлювальної енергетики з урахуванням принципів економічної доцільності та охорони навколишнього середовища;
- зменшення негативного впливу у вугільному секторі;

Сільське господарство

- заохочення сучасного та сталого сільськогосподарського виробництва, з урахуванням необхідності захисту навколишнього середовища і тварин, зокрема поширення застосування методів органічного виробництва;

Туризм

- чітка взаємодія між туризмом та захистом навколишнього середовища.

Додаток ХХІХ надає перелік із 26 директив та 3 регламентів, у відповідність до яких має бути приведено законодавство України у сфері довкілля, в рамках 8 тематичних сферах.

Управління довкіллям та інтеграція екологічної політики у інші галузеві політики

Директива № 2011/92/ЄС про оцінку впливу окремих державних і приватних проектів на навколишнє середовище (кодифікація);

Директива № 2001/42/ЄС про оцінку впливу окремих планів та програм на навколишнє середовище;

Директива № 2003/4/ЄС про доступ громадськості до екологічної інформації та про скасування Директиви № 90/313/ЄЕС;

Директива № 2003/35/ЄС про забезпечення участі громадськості у підготовці окремих планів та програм, що стосуються навколишнього середовища, та внесення змін і доповнень до Директив №№ 85/337/ЄЕС та 96/61/ЄС про участь громадськості та доступ до правосуддя.

Якість атмосферного повітря

Директива 2008/50/ЄС про якість атмосферного повітря та чистіше повітря для Європи;

Директива 2004/107/ЄС про миш'як, кадмій, ртуть, нікель і поліциклічні ароматичні вуглеводні у атмосферному повітрі;

Директива 98/70/ЄС про якість бензину та дизельного палива та внесення змін і доповнень до Директиви 93/12/ЄЕС, що доповнена Директивами 2000/71/ЄК, 2003/17/ЄК та 2009/30/ЄК і Регламентом (ЄС) 1882/2003;

Директива 1999/32/ЄС про зменшення вмісту сірки у деяких видах рідкого палива та внесення змін і доповнень до Директиви 93/12/ЄС зі змінами і доповненнями, внесеними Регламентом (ЄС) 1882/2003 та Директивою № 2005/33/ЄС;

Директива № 94/63/ЄС про контроль викидів летючих органічних сполук (ЛОС), що виникають зі сховищ нафти та при її транспортуванні з терміналів до сервісних станцій зі змінами та доповненнями, внесеними Регламентом (ЄС) 1882/2003;

Директива 2004/42/ЄС про обмеження викидів летючих органічних сполук за рахунок використання органічних розчинників у певних фарбах і лаках та продукції полірування транспортних засобів та внесення змін і доповнень до Директиви 1999/13/ЄС.

Управління відходами та ресурсами

Директива 2008/98/ЄС про відходи;

Директива 1999/31/ЄС про захоронення відходів зі змінами і доповненнями, внесеними Регламентом (ЄС) 1882/2003;

Директива 2006/21/ЄС про управління відходами видобувної промисловості та внесення змін і доповнень до Директиви 2004/35/ЄС.

Якість води та управління водними ресурсами, включаючи морське середовище

Директива 2000/60/ЄС про встановлення рамок діяльності Співтовариства у сфері водної політики зі змінами і доповненнями, внесеними Рішенням 2455/2001/ЄС і Директивою 2009/31/ЄС;

Директива 2007/60/ЄС про оцінку та управління ризиками затоплення;

Директива 2008/56/ЄС про встановлення рамок діяльності Співтовариства у сфері екологічної політики щодо морського середовища;

Директива 91/271/ЄЕС про очистку міських стічних вод зі змінами та доповненнями, внесеними Директивою 98/15/ЄС та Регламентом (ЄС) 1882/2003 і Регламентом (ЄС) № 1137/2008;

Директива № 98/83/ЄС про якість води, призначеної для споживання людиною, зі змінами і доповненнями, внесеними Регламентом (ЄС) 1882/2003 і Регламентом (ЄС) 596/2009;

Директиви № 91/676/ЄС про захист вод від забруднення, спричиненого нітратами з сільськогосподарських джерел, зі змінами і доповненнями, внесеними Регламентом (ЄС) 1882/2003.

Охорона природи

Директива 2009/147/ЄС про захист диких птахів;

Директива 92/43/ЄС про збереження природного середовища існування, дикої флори та фауни, зі змінами і доповненнями, внесеними Директивами 97/62/ЄС, 2006/105/ЄС та Регламентом (ЄС) 1882/2003.

Промислове забруднення та техногенні загрози

Директива 2010/75/ЄС про промислові викиди (всеохоплююче запобігання і контроль забруднень) (переглянута);

Директива 96/82/ЄС про контроль за загрозами значних небезпек, пов'язаних з небезпечними речовинами, зі змінами і доповненнями, внесеними Директивою 2003/105/ЄС та Регламентом (ЄС) 1882/2003.

Зміна клімату та захист озонового шару

Директива 2003/87/ЄС про встановлення схеми торгівлі викидами парникових газів у рамках Співтовариства та внесення змін і доповнень до Директиви 96/61/ЄС із змінами і доповненнями, внесеними Директивою 2004/101/ЄС;

Регламент (ЄС) 842/2006 про певні фторовані парникові гази;

Регламент (ЄС) 2037/2000 про субстанції, що руйнують озоновий шар, зі змінами та доповненнями, внесеними Регламентами (ЄС) 2038/2000, (ЄС) 2039/2000, (ЄС) 1804/2003, (ЄС) 2077/2004, (ЄС) 29/2006, (ЄС) 1366/2006, (ЄС) 1784/2006, (ЄС) 1791/2006 і (ЄС) 2007/899, та Рішеннями 2003/160/ЄС, 2004/232/ЄС та 2007/54/ЄС.

Генетично модифіковані організми

Директива 2001/18/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 12 березня 2001 р. про вивільнення у навколишнє середовище генетично модифікованих організмів та про скасування Директиви Ради 90/220/ЄЕС зі змінами і доповненнями, внесеними Рішеннями 2002/623/ЄС та 2002/811/ЄС, Регламентами (ЄС) 1829/2003 та (ЄС) № 1830/2003 та Директивою 2008/27/ЄС;

Регламент (ЄС) 1946/2003 Європейського Парламенту і Ради від 15 липня 2003 р. про транскордонні перевезення генетично модифікованих організмів;

Директива 2009/41/ЄС Європейського парламенту і Ради від 6 травня 2009 р. про використання генетично модифікованих мікроорганізмів у замкненій системі.

Додаток встановлює часові рамки імплементації директив та регламентів (чи окремих їх положень). Окремо увага сфокусована на тих директивах, чи їх положеннях, які є зобов'язаннями в рамках Енергетичного Співтовариства.

Для кожної директиви та регламенту розроблений та затверджений окремий план імплементації, що деталізує необхідні заходи нормотворчого, інституційного, організаційного, координаційного характеру, встановлює терміни реалізації того чи іншого заходу, а також відповідальний за виконання орган.

2.2 Мета, принципи, цілі та завдання національної екологічної політики

Екологічна політика – це комплекс заходів, спрямованих на охорону довкілля, збереження і відновлення природних ресурсів, запровадження безвідходних і маловідходних, екологічно чистих технологій, розвиток природоохоронного виховання й освіти, правова охорона екосистем з метою забезпечення оптимальних умов природокористування.

Метою державної екологічної політики є досягнення доброго стану довкілля шляхом запровадження екосистемного підходу до всіх напрямів соціально-економічного розвитку України з метою забезпечення конституційного права кожного громадянина України на чисте та безпечне довкілля, впровадження збалансованого природокористування і збереження та відновлення природних екосистем [3].

Основними засадами державної екологічної політики є:

- збереження такого стану кліматичної системи, який унеможливить підвищення ризиків для здоров'я та благополуччя людей і навколишнього природного середовища;
- досягнення Україною цілей Сталого Розвитку, які були затверджені на Саміті ООН зі сталого розвитку у 2015 р.;
- сприяння збалансованому (сталому) розвитку шляхом досягнення збалансованості складових розвитку (економічної, екологічної, соціальної), орієнтування на пріоритети збалансованого (сталого) розвитку;
- інтегрування екологічних вимог під час розроблення і затвердження документів державного планування, галузевого (секторального), регіонального та місцевого розвитку та у процесі прийняття рішень про провадження планованої діяльності об'єктів, які можуть мати значний вплив на довкілля;
- міжсекторальне партнерство та залучення заінтересованих сторін;
- запобігання виникненню надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру, що передбачає аналіз і прогнозування екологічних ризиків, які ґрунтуються на результатах стратегічної екологічної оцінки, оцінки впливу на довкілля, а також комплексного моніторингу стану навколишнього природного середовища;
- забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, підвищення рівня екологічної безпеки в зоні відчуження;
- забезпечення невідворотності відповідальності за порушення природоохоронного законодавства;
- застосування принципів перестороги, превентивності (запобігання), пріоритетності усунення джерел шкоди довкіллю, «забруднювач платить»;
- відповідальність органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування за доступність, своєчасність і достовірність екологічної інформації;
- стимулювання державою вітчизняних суб'єктів господарювання, які здійснюють скорочення викидів парникових газів, зниження показників енерго- та ресурсоемності, модернізацію виробництва,

спрямовану на зменшення негативного впливу на навколишнє природне середовище, у тому числі вдосконалення системи екологічного податку за забруднення довкілля та платежів за використання природних ресурсів;

- упровадження новітніх засобів і форм комунікацій та ефективної інформаційної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища [3].

Реалізація засад державної екологічної політики здійснюється за принципами:

- відкритості, підзвітності, гласності органів державної влади;
- участі громадськості у формуванні державної політики;
- дотримання екологічних прав громадян;
- заохочення до ведення екологічно відповідального бізнесу та екологічно свідомої поведінки громадян;
- запобігання екологічній шкоді;
- міжнародної співпраці та євроінтеграції [3].

Основними інструментами реалізації державної екологічної політики є:

- міжсекторальне партнерство та залучення заінтересованих сторін – дасть змогу залучити до планування і реалізації політики усі заінтересовані сторони (органи державної влади та органи місцевого самоврядування, суб'єкти господарювання, приватний сектор, науковців, громадськість);
- інформування та комунікація – сприятимуть підвищенню рівня обізнаності громадськості про діяльність органів виконавчої влади у сфері охорони навколишнього природного середовища та ефективність впровадження ними нормативно-правових актів, стан навколишнього природного середовища та рівні його забруднення, принципи та методи сталого споживання і виробництва, захисту довкілля та дбайливого ставлення до живої природи;
- державне регулювання у сфері охорони навколишнього природного середовища – дасть змогу встановити науково обґрунтовані обмеження на використання природних ресурсів і забруднення навколишнього природного середовища та впровадити інтегрований дозвіл щодо регулювання забруднення навколишнього природного середовища відповідно до Директиви 2010/75/ЄС про промислове забруднення (комплексне запобігання і контроль за забрудненнями) (переглянута);
- стратегічна екологічна оцінка та оцінка впливу на довкілля – дасть змогу запобігти негативному впливу на навколишнє природне середовище та встановити відповідність запланованої чи здійснюваної діяльності нормам і вимогам законодавства про

охорону навколишнього природного середовища, раціональне використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки;

- системи екологічного управління, екологічний аудит, екологічна сертифікація та маркування продукції – дасть змогу підвищити екологічну обґрунтованість і ефективність діяльності суб'єктів господарювання, поліпшити екологічні характеристики продукції, встановити відповідність об'єктів екологічного аудиту вимогам природоохоронного законодавства та удосконалити управління суб'єктами господарювання, що провадять екологічно небезпечну діяльність;
- екологічний облік – забезпечить виявлення, реєстрацію, узагальнення, зберігання, оброблення та підготовку релевантної інформації про діяльність підприємства в природоохоронній сфері з метою передачі її внутрішнім і зовнішнім користувачам та сприятиме прийняттю управлінських рішень з урахуванням економічної ефективності, соціальної справедливості та екологічної цілісності;
- технічне регулювання та облік у сфері охорони навколишнього природного середовища, природокористування та забезпечення екологічної безпеки – дасть змогу впровадити науково обґрунтовані та безпечні для навколишнього природного середовища і здоров'я населення вимоги до процесів, товарів та послуг, які відповідатимуть європейським нормам/вимогам;
- законодавство України у сфері охорони навколишнього природного середовища, яке адаптоване до законодавства Європейського Союзу, – спрямоване на досягнення національних пріоритетів та забезпечення його наближення до відповідних директив Європейського Союзу впровадження багатосторонніх екологічних угод (конвенцій, протоколів тощо), стороною яких є Україна;
- освіта в інтересах збалансованого (сталого) розвитку – дасть змогу встановити методологічні основи та запровадити безперервну екологічну освіту. Випереджаючими темпами має розвиватися всеохоплююча екологічна просвіта та виховання підростаючого покоління шляхом підтримки діяльності позашкільних закладів освіти, еколого-натуралістичних центрів та природничих секцій центрів дітей і юнацтва та профільних громадських організацій;
- економічні та фінансові механізми, зокрема екологічна модернізація промислових підприємств шляхом зниження ставки екологічного податку або у формі фіксованої річної суми компенсації (відшкодування податку) – забезпечать стабільне фінансування природоохоронної діяльності та стимулювання

розвитку екологічного підприємництва, зокрема виробництво продукції, виконання робіт і надання послуг природоохоронного призначення, а також сприятимуть створенню податкового, кредитного та інвестиційного клімату для залучення коштів міжнародних донорів та приватного капіталу в природоохоронну діяльність, створення суб'єктами господарювання систем екологічного управління, впровадження більш чистого виробництва, технологій ресурсо- та енергозбереження, розширеного відтворення лісів;

- комплексний моніторинг стану навколишнього природного середовища і нагляд (контроль) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів – забезпечать перехід до системи запобігання правопорушенням і моніторингу стану довкілля, зменшення тиску на бізнес-середовище, широке залучення громадськості до природоохоронного контролю через побудову дієвої системи нагляду за дотриманням природоохоронного законодавства з урахуванням найкращих практик організації функціонування аналогічних інституцій у країнах-членах Європейського Союзу;
- міжнародне співробітництво у сфері охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки – забезпечить виконання міжнародних зобов'язань відповідно до багатосторонніх та двосторонніх міжнародних договорів України, розширення співробітництва з питань запобігання транскордонному забрудненню навколишнього природного середовища.

2.2.1 Стратегічні цілі та завдання

Державна екологічна політика – це діяльність державних органів, спрямована на забезпечення конституційного права кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Екологічну політику також можуть мати окремі підприємства чи організації.

На стратегічному рівні пріоритети екологічної політики визначені у Законі України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 р.» [3]. Державна екологічна політика спрямована на досягнення стратегічних цілей (рис. 2.1).

Рисунок 2.1 – Стратегічні цілі екологічної політики України

Ціль 1. Формування в суспільстві екологічних цінностей і засад сталого споживання та виробництва [3].

Завданнями є:

- впровадження освіти в інтересах збалансованого (сталого) розвитку, екологічної освіти та виховання, просвітницької діяльності з метою формування в суспільстві екологічних цінностей і підвищення його екологічної свідомості;
- оцінка ставлення та підвищення рівня поінформованості суспільства щодо значення, переваг та інструментів сталого споживання і виробництва, стану і цінностей біорізноманіття та заходів, які необхідно здійснити для його збереження, відновлення і сталого використання;
- забезпечення практичної реалізації результатів сучасних та фундаментальних екологічних досліджень та безперервної взаємодії між науковцями та державними органами;
- врахування рекомендацій наукових установ екологічного спрямування при прийнятті управлінських рішень та підготовці проектів нормативно-правових актів;
- розвиток партнерства між секторами суспільства з метою залучення до планування і реалізації природоохоронної політики усіх заінтересованих сторін;

- забезпечення участі громадськості у прийнятті управлінських рішень у сфері охорони навколишнього природного середовища та природокористування;
- забезпечення дотримання екологічних прав та обов'язків громадян, доступу громадськості до правосуддя з питань охорони навколишнього природного середовища та природокористування.

Ціль 2. Забезпечення сталого розвитку природно-ресурсного потенціалу України [3].

Завданнями є:

- підготовка та впровадження Основних засад (стратегії) державної екологічної політики в збалансоване лісоуправління;
- упровадження інструментів сталого споживання і виробництва;
- вдосконалення системи кадастрів природних ресурсів, державної статистичної звітності з використання природних ресурсів та забруднення навколишнього природного середовища;
- створення екологічно та економічно обґрунтованої системи платежів за спеціальне використання природних ресурсів, у тому числі природних ресурсів з асиміляційним потенціалом;
- зменшення втрат біологічного та ландшафтного різноманіття, зокрема шляхом вдосконалення принципів формування екологічної мережі, її розширення і невиснажливого використання, а також збереження унікальних природних ландшафтів;
- збереження та відновлення чисельності видів природної флори та фауни, у тому числі мігруючих видів тварин, середовищ їх існування, рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу та типових природних рослинних угруповань, що підлягають охороні;
- протидія незаконному обігу та торгівлі об'єктами дикої фауни і флори, у тому числі введення заборони використання диких тварин у цирках, а також у будь-якій іншій комерційній діяльності публічного характеру, крім стаціонарних зоопарків;
- збільшення та розширення територій природно-заповідного фонду (зокрема заповідних зон у національних природних парках та регіональних ландшафтних парках), створення на суходолі і в акваторії Чорного та Азовського морів і забезпечення збереження і функціонування репрезентативної та ефективно керованої системи територій та об'єктів природно-заповідного фонду, у тому числі транскордонних та європейського і міжнародного значення;
- зменшення негативного впливу процесів урбанізації на навколишнє природне середовище, припинення руйнування навколишнього природного середовища у межах міст, зокрема, недопущення

необґрунтованого знищення зелених насаджень у межах міст під час виконання будівельних чи інших робіт, незаконного відведення земельних ділянок, зайнятих зеленими насадженнями, під будівництво;

- забезпечення збереження, відновлення та збалансованого використання рослинного світу України;
- забезпечення сталого управління водними ресурсами за басейновим принципом;
- забезпечення сталого використання та охорони земель, покращення стану уражених екосистем та сприяння досягненню нейтрального рівня деградації земель, підвищення рівня обізнаності населення, землевласників і землекористувачів щодо проблем деградації земель;
- перетворення сфери надрокористування в максимально прозору та інвестиційно привабливу галузь, що відповідає кращим міжнародним стандартам;
- стимулювання впровадження систем екологічного управління на підприємствах одночасно з поліпшенням екологічних характеристик продукції, у тому числі на основі міжнародних систем сертифікації та маркування;
- запровадження в Україні системи зелених закупівель;
- наукові дослідження зони відчуження і зони безумовного (обов'язкового) відселення;
- стимулювання розвитку інфраструктури управління відходами;
- упровадження технологій електронного урядування в екологічній сфері;
- стимулювання оновлення зношених основних фондів промислової і транспортної інфраструктури та об'єктів житлово-комунального господарства шляхом прямих державних дотацій, здешевлення кредитів, часткової компенсації відсоткових ставок за кредитами тощо.

Ціль 3. Забезпечення інтеграції екологічної політики у процес прийняття рішень щодо соціально-економічного розвитку України [3].

Завданнями є: розвиток галузевих стратегій щодо:

- покращення якості повітря;
- покращення якості води та управління водними ресурсами, включаючи морське середовище. Повне поступове припинення скидання у водні об'єкти неочищених та недостатньо очищених стічних вод і забезпечення відповідності ступеня очищення стічних вод установленим нормативам та стандартам, а також запобігання забрудненню підземних вод;

- збереження озонового шару;
- запобігання зміні клімату та адаптація до неї;
- управління відходами та ресурсами, повернення у господарський обіг ресурсоцінних матеріалів;
- поступового обмеження використання окремих виробів з пластику у харчовій промисловості;
- забезпечення охорони та захисту природи;
- зменшення промислового забруднення та ризиків промислових аварій;
- збереження біорізноманіття та ландшафтів;
- контролю та запобігання біологічному забрудненню;
- поведінки з небезпечними хімічними речовинами;
- забезпечення обов'язковості інтеграції екологічної складової до політик та/або програм загальнодержавного, галузевого (секторального), регіонального та місцевого розвитку, створення податкового, кредитного та інвестиційного клімату для залучення коштів міжнародних донорів та приватного капіталу у природоохоронну діяльність;
- усунення прямої залежності економічного зростання від збільшення використання природних ресурсів і енергії та підвищення рівня забруднення навколишнього природного середовища;
- стимулювання впровадження суб'єктами господарювання більш екологічно чистого, ресурсоефективного виробництва та екологічних інновацій, зокрема екологічної модернізації промислових підприємств шляхом зниження ставки екологічного податку або у формі фіксованої річної суми компенсації (відшкодування податку);
- упровадження в Україні сталого низьковуглецевого розвитку всіх галузей економіки;
- включення питань щодо цінності біорізноманіття в національні, місцеві, стратегічні, програмні документи та плани розвитку економіки та її галузей;
- упровадження систем екологічного управління, розвитку добровільної екологічної сертифікації, маркування продукції, екологічного аудиту.

Ціль 4. Зниження екологічних ризиків з метою мінімізації їх впливу на екосистеми, соціально-економічний розвиток та здоров'я населення [3].

Завданнями є:

- зниження рівня забруднення атмосферного повітря та вод;

- регулювання промислового вилову водних живих ресурсів у межах територіальних вод виключної (морської) економічної зони, континентального шельфу і внутрішніх водоймах України;
- зменшення антропогенного впливу на екосистеми Чорного та Азовського морів;
- покращення якості ґрунтів та впровадження ефективної системи підвищення їх родючості;
- запровадження управління екологічним ризиком на основі його моделювання в режимі реального часу із залученням новітніх інформаційних технологій з метою захисту природних екосистем, здоров'я та благополуччя населення;
- запобігання розповсюдженню інвазійних видів та контроль за появою та розповсюдженням таких видів у природних екосистемах, у тому числі морських;
- забезпечення та сприяння використанню сучасних пестицидів та агрохімікатів з мінімальним негативним впливом на флору, фауну та здоров'я людини;
- зменшення обсягу винесення радіонуклідів за межі зони відчуження і зони безумовного (обов'язкового) відселення;
- запобігання неконтрольованому вивільненню генетично модифікованих організмів у навколишнє природне середовище;
- формування екологічної складової державної системи захисту критичної інфраструктури України;
- стимулювання заміщення первинних природних ресурсів за рахунок використання відходів виробництва чи побічних продуктів, у тому числі шлаків;
- упровадження сталої системи управління відходами та небезпечними хімічними речовинами;
- розв'язання екологічних проблем, відновлення та збереження навколишнього природного середовища Донбасу.

Ціль 5. Удосконалення та розвиток державної системи природоохоронного управління [3].

Завданнями є:

- упровадження принципів належного екологічного врядування, підтримка постійного діалогу із заінтересованими сторонами щодо підготовки та прийняття стратегічних рішень;
- укріплення інституційної спроможності щодо планування, моніторингу та оцінки ефективності впровадження екологічної політики;
- запровадження екологічного обліку для оцінки ефективності політики та управління;

- розвиток і вдосконалення природоохоронного законодавства та підвищення рівня його дотримання, включаючи наближення законодавства України до права (acquis) Європейського Союзу;
- посилення відповідальності за шкоду, заподіяну довкіллю, відповідно до міжнародних зобов'язань України;
- забезпечення науково-інформаційної та інноваційної підтримки процесу прийняття управлінських рішень;
- кіберзахист відповідних екологічних інформаційних ресурсів, систем, баз даних;
- посилення спроможностей природоохоронного управління у проведенні комплексного моніторингу стану навколишнього природного середовища та державного контролю у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів;
- розмежування функцій з охорони навколишнього природного середовища та господарської діяльності з використання природних ресурсів;
- забезпечення чіткого розподілу повноважень у сфері охорони навколишнього природного середовища на державному, регіональному та місцевому рівнях;
- забезпечення цільового бюджетного фінансування природо-охоронних заходів та недержавного інвестування природоохоронних проектів;
- удосконалення кадрової політики та професійної підготовки фахівців у системі охорони навколишнього природного середовища та природокористування.

2.2.2 Етапи реалізації державної екологічної політики

Досягнення цілей державної екологічної політики здійснюватиметься двома етапами:

1. До 2025 р. передбачається стабілізація екологічної ситуації шляхом закріплення змін у системі державного управління, які відбулися шляхом реформування системи державного екологічного управління, імплементації європейських екологічних норм і стандартів, удосконалення систем екологічного обліку та контролю, впровадження фінансово-економічних механізмів стимулювання екологічно орієнтованих структурних перетворень в економіці, впровадження механізмів стимулювання підприємств до енергоефективності, впровадження електронного урядування, поширення екологічних знань, а також підвищення екологічної свідомості суспільства, інформатизація сфери охорони навколишнього природного середовища та природокористування усіх рівнів;

2. До 2030 р. передбачається досягнення істотних зрушень щодо покращення стану навколишнього природного середовища шляхом збалансованості між соціально-економічними потребами та завданнями у сфері збереження навколишнього природного середовища, забезпечення розвитку екологічно ефективного партнерства між державою, суб'єктами господарювання та громадськістю, сталого низьковуглецевого розвитку, який стане додатковим стимулом соціально-економічного розвитку України [3].

2.2.3 Моніторинг та оцінка виконання

Основою моніторингу є система показників оцінки реалізації державної екологічної політики (додаток), орієнтованих на індикатори сталого розвитку та завдання збалансованої екологічної політики. Результати моніторингу та оцінки виконання Основних засад (стратегії) державної екологічної політики висвітлюються у Національній доповіді про реалізацію державної екологічної політики України, що подається Кабінетом Міністрів України Верховній Раді України кожні 5 років, у регіональних та галузевих екологічних звітах, які щороку подаються до Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування.

Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України щороку готує та оприлюднює звіт про реалізацію державної екологічної політики України та виконання Національного плану дій з реалізації Основних засад (стратегії) державної екологічної політики [3].

2.2.4 Очікувані результати

У 2030 р. Україна має досягти такого рівня збалансованого (сталого) розвитку, за якого залежність від використання невідновлювальних природних ресурсів та забруднення навколишнього природного середовища будуть зведені до екосистемно прийнятних рівнів.

До 2030 р. Україна має впровадити систему ефективного управління для забезпечення збалансованого користування природними ресурсами з урахуванням необхідності забезпечення ними прийдешніх поколінь.

Для забезпечення виходу України на міжнародні та європейські ринки має бути передбачено здійснення заходів, що гарантують впровадження міжнародних стандартів управління довкіллям і екологічного маркування продукції, прискорення інформатизації сфери охорони довкілля та використання природних ресурсів, створення національної багаторівневої інфраструктури управління геоекоекологічними даними та загальнодержавної

екологічної автоматизованої інформаційно-аналітичної системи забезпечення доступу до екологічної інформації.

В Україні будуть створені умови для подальшого забезпечення розвитку екологічної мережі, створення репрезентативної та ефективно керованої системи територій та об'єктів природно-заповідного фонду, в тому числі за рахунок екологічного відновлення порушених, засолених і деградованих ґрунтів та ґрунтів, забруднених унаслідок Чорнобильської катастрофи, а також розширено заповідні території для збереження в природному стані найбільш типових природних комплексів Полісся.

Розвиток екосистемних послуг дасть змогу створити можливості для сталого розвитку суспільства та екосистеми. Біологічне різноманіття України, яке надає екосистемні послуги, до 2030 р. повинно бути збереженим, оціненим і відповідним чином відновленим.

Очікується створення правової бази для забезпечення розвитку транспортної та телекомунікаційної інфраструктури, будівництва об'єктів відновлюваної енергетики з урахуванням потреб міграції та вільного пересування тварин.

Очікується створення правової бази та умов для реалізації державної політики у сфері зміни клімату, запобігання подальшої деградації земель та опустелювання, зокрема шляхом ощадливого використання водних ресурсів і впровадження науково, екологічно та економічно обґрунтованих підходів до проведення меліоративних робіт.

Мають бути створені умови для декарбонізації енергетичного сектору, активного впровадження технологій енергозбереження та підвищення енергоефективності, збільшення виробництва енергії за рахунок відновлювальних та альтернативних джерел, впровадження найкращих наявних низьковуглецевих, ресурсозберігаючих технологій виробництва, а також сучасних будівельних технологій з тепло- та енергозбереження, що дасть змогу істотно зменшити обсяг викидів парникових газів та забруднюючих речовин в атмосферне повітря, а також скидання забруднюючих речовин у водойми.

Територіальне розширення міст та інших населених пунктів буде можливим лише за умови збереження, створення та відновлення рекреаційних, природоохоронних, оздоровчих територій та об'єктів, ландшафтів, лісів, парків, скверів, окремих зелених насаджень, а їх розбудова буде більше відповідати вимогам адаптації до змін клімату.

Проблема накопичення твердих побутових відходів розв'язуватиметься шляхом мінімізації їх утворення, забезпечення максимального використання ресурсоемних відходів, а проблема утилізації небезпечних відходів вирішуватиметься шляхом вдосконалення технологічних процесів та побудови високотехнологічних комплексів для їх утилізації.

Розвиток міжміської транспортної інфраструктури здійснюватиметься з урахуванням максимальної адаптації до потреб міграції та вільного пересування тварин, а більшість транспорту перейде на екологічно безпечніші джерела пального.

Упровадження інтегрованого управління водними ресурсами дасть змогу значно покращити екологічний стан водойм і водотоків.

Очікується, що суб'єкти господарювання та приватні домогосподарства скидатимуть у міську мережу водовідведення тільки повністю очищені стоки за рахунок повсюдного встановлення сучасних локальних систем очистки.

Інституційну спроможність центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування і реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища та екологічної безпеки, буде посилено шляхом реформування та удосконалення державного управління і наближення природоохоронного законодавства до екологічного права Європейського Союзу.

Запровадження системи електронного врядування та автоматизованих інформаційних систем екологічних даних значно посилить прозорість, оперативність та якість прийняття управлінських рішень, дотримання екологічних прав громадян.

Запровадження стратегічної екологічної оцінки документів державного планування забезпечить удосконалення механізмів стратегічного планування розвитку соціально-економічної політики на державному, регіональному та місцевому рівнях та буде важливим інструментом оцінки впливу на довкілля, зокрема у транскордонному контексті.

Інтегрована система державного моніторингу і довгострокових наукових досліджень стану всіх складових навколишнього природного середовища буде створена, нормативно і технічно забезпечена відповідно до вимог права Європейського Союзу і діятиме в режимі реального часу.

Науково-технічна, інформаційна та кадрова складові державного контролю у сфері охорони навколишнього природного середовища, сталого використання, відтворення і охорони природних ресурсів та моніторингу навколишнього природного середовища будуть удосконалені за рахунок переходу від неефективного тотального природоохоронного контролю до системи запобігання правопорушенням на основі комплексного моніторингу стану навколишнього природного середовища, зменшення тиску на бізнес-середовище, залучення громадськості до природоохоронного контролю.

Значне підвищення рівня екологічної освіти, просвіти та виховання громадян України створить умови для запровадження у повсякденне життя громадян моделей сталого споживання, активізує їхню роль у запобіганні забрудненню та здійсненні контролю за станом навколишнього природного

середовища, сталому використанні природних ресурсів і відновленні природно-ресурсного потенціалу України [3].

Реалізація Основних засад (стратегії) державної екологічної політики дасть змогу:

- створити ефективну систему доступу до публічної інформації/даних, забезпечити дотримання екологічних прав громадськості на доступ до публічної інформації з питань охорони навколишнього природного середовища та підвищити рівень екологічної свідомості громадян України;
- поліпшити стан навколишнього природного середовища до більш безпечного для екосистем та населення рівня з урахуванням європейських вимог до якості навколишнього природного середовища;
- ліквідувати залежність процесу економічного зростання від збільшення використання природних ресурсів і енергії та підвищення рівня забруднення навколишнього природного середовища;
- зменшити втрати біо- та ландшафтного різноманіття і сформувати цілісну та репрезентативну екомережу;
- удосконалити систему екологічно невиснажливого використання природних ресурсів;
- мінімізувати забруднення ґрунтів небезпечними забруднюючими речовинами та відходами;
- забезпечити перехід до системи інтегрованого екологічного управління у сфері охорони навколишнього природного середовища та розвиток природоохоронної складової в галузях економіки;
- перейти на систему комплексного державного моніторингу стану навколишнього природного середовища та удосконалити систему інформаційного забезпечення процесу прийняття управлінських рішень [3].

2.3 Інструменти реалізації національної екологічної політики

Основні інструменти реалізації екологічної політики України наведено на рис. 2.2.

ІНСТРУМЕНТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

Рисунок 2.2 – Основні інструменти реалізації екологічної політики України

2.3.1 Моніторинг та природоохоронний контроль

У здійсненні екологічного моніторингу та екологічного контролю загальним функціональним елементом є проведення спостережень та оцінка отриманих даних про параметри (характеристики) об'єкта, що спостерігається. Однак у цих двох понять істотно розрізняються об'єкти, які проводяться спостереження, і навіть наступні функції, реалізовані з урахуванням отриманої інформації.

В екологічному контролі об'єктами спостереження є антропогенні об'єкти (джерела викидів та скидів шкідливих речовин) або господарська діяльність у цілому. У ході екологічного контролю здійснюється керуючий вплив на об'єкт, що спостерігається, спрямоване на приведення його у відповідність із заздалегідь заданими параметрами. Так, інспектор контролюючого органу, здійснюючи виміри концентрацій забруднюючих речовин у джерелі викидів чи скидів підприємства, виявляє перевищення встановлених нормативів ПДВ чи ПДВ. За цим фактом він видає розпорядження керівництву підприємства про усунення порушення шляхом приведення параметрів викидів (скидів) у відповідність до нормативів (удосконалення очисного обладнання, технологічних процесів виробництва тощо).

У моніторингу навколишнього середовища (екологічному моніторингу) об'єктами спостережень є атмосферне повітря, поверхневі

води та ґрунти та ін. Мета спостережень – отримання об'єктивних даних про стан цих компонентів природного середовища, прогнозування можливих їх змін у часі та просторі під впливом природних та антропогенних факторів. Завдання спостереженню – стеження станом довкілля, виявлення і прогнозування негативних змін, і своєчасне подання інформації у порядку. В даному випадку виявлення будь-яких відхилень у стані атмосферного повітря, поверхневих вод, ґрунту (наприклад, перевищення ГДК забруднюючих речовин) є сигналом для прийняття керуючих впливів щодо мінімізації наслідків негативних змін в стан навколишнього середовища для здоров'я людини та стану екосистем (особливо при аварійному забрудненні) [6].

Таким чином, на відміну від екологічного контролю, в екологічному моніторингу на спостережувані об'єкти неможливо надати безпосередню (пряму) керуючу дію. Тому в моніторингу замість цієї функції реалізуються завдання з прогнозування змін стану спостережуваних об'єктів.

Незважаючи на те що екологічний контроль і екологічний моніторинг – різні поняття, в кінцевому рахунку обидві системи спрямовані на запобігання забруднення навколишнього середовища.

Екологічний контроль – найважливіший правовий захід забезпечення раціонального природокористування та охорони навколишнього середовища від шкідливих впливів, функція державного управління та правовий інститут екологічного права. На основі ролі екологічного контролю у механізмі охорони навколишнього середовища, його можна оцінювати як найважливішу правову міру. Саме за допомогою екологічного контролю переважно забезпечується примус відповідних суб'єктів права довкілля до виконання екологічних вимог. Дуже часто заходи юридичної відповідальності за екологічні правопорушення застосовують у процесі екологічного контролю або за його результатами.

Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» (ст. 20, 22) [4] передбачено створення державної системи моніторингу довкілля (далі – ДСМД) та проведення спостережень за станом навколишнього природного середовища, рівнем його забруднення. Виконання цих функцій покладено на Мінприроди та інші центральні органи виконавчої влади, які є суб'єктами державної системи моніторингу довкілля, а також підприємства, установи та організації, діяльність яких призводить або може призвести до погіршення стану довкілля.

Основні принципи функціонування ДСМД визначені у Постанови Кабінету Міністрів України від 30.03.1998 № 391 «Про затвердження Положення про державну систему моніторингу довкілля» [6].

На даний час, у державній системі моніторингу довкілля (далі – ДСМД) функції і задачі спостережень та інформаційного забезпечення виконують 8 суб'єктів системи моніторингу: Міндовкілля, Державна

служба з надзвичайних ситуацій, МОЗ, Мінагрополітики, Мінжитлокомунгосп, Держводгосп, Держкомлісгосп, Держкомзем.

Кожний із суб'єктів ДСМД здійснює моніторинг тих об'єктів довкілля, що визначаються Положенням про державну систему моніторингу довкілля та порядками і положеннями про державний моніторинг окремих складових довкілля.

Основні нормативні акти, що регламентують моніторинг об'єктів довкілля:

- постанова Кабінету Міністрів України від 14.09.2019 № 827 «Порядок здійснення державного моніторингу в галузі охорони атмосферного повітря»;
- постанова Кабінету Міністрів України від 19.09.2018 № 758 «Про затвердження Порядку здійснення державного моніторингу вод»;
- постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.1993 № 661 «Про затвердження Положення про моніторинг земель»;
- постанова Кабінету Міністрів України від 26.02.2004 № 51 «Про затвердження Положення про моніторинг ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення».

З метою координації діяльності міністерств та відомств, визначення основних принципів державної політики з питань розвитку системи моніторингу навколишнього середовища, забезпечення її функціонування на основі єдиного нормативно-методологічного забезпечення постановою Кабінету Міністрів України від 17.11.2001 р. № 1551 утворено Міжвідомчу комісію з питань моніторингу довкілля.

Міндовкілля здійснюється організаційно-технічне забезпечення роботи комісії та її профільних секцій.

Існуюча система моніторингу довкілля базується на виконанні розподілених функцій її суб'єктами і складається з підпорядкованих їм підсистем. Кожна підсистема на рівні окремих суб'єктів системи моніторингу має свою структурно-організаційну, науково-методичну та технічну бази.

Функціонування ДСМД здійснюється на трьох рівнях, що розподіляються за територіальним принципом:

- загальнодержавний рівень, що охоплює пріоритетні напрямки та завдання моніторингу в масштабах всієї країни;
- регіональний рівень, що охоплює пріоритетні напрямки та завдання в масштабах територіального регіону;
- локальний рівень, що охоплює пріоритетні напрямки та завдання моніторингу в масштабах окремих територій з підвищеним антропогенним навантаженням.

Екологічний контроль становить одну з основних функцій управління охороною навколишнього природного середовища і забезпечення раціонального природокористування.

Завдання екологічного контролю сформульовані у ст. 34 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [4]. Вони полягають у забезпеченні додержання вимог чинного екологічного законодавства всіма державними органами, підприємствами, установами та організаціями, незалежно від форм власності і підпорядкування, а також громадянами.

Контролю підлягають використання і охорона земель, надр, поверхневих і підземних вод, атмосферного повітря, лісів та іншої рослинності, тваринного світу, морського середовища та природних ресурсів територіальних вод, континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони республіки, природних територій та об'єктів, що підлягають особливій охороні, стан довкілля [7].

Участь громадян у здійсненні громадського екологічного контролю певною мірою є реалізацією їх конституційного права на безпечне для життя і здоров'я довкілля (ст. 50 Конституції України) [8]. Законодавчі засади громадського екологічного контролю встановлені Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища», в якій визначені основні повноваження громадських організацій (об'єднань) та громадських інспекторів за цим напрямом діяльності.

2.3.2 Інтегрований дозвіл

18 листопада 2020 р. Комітет з питань екологічної політики та природокористування взяв за основу законопроект № 4167, поданий КМУ від 29.09.2020 р. «Про запобігання, зменшення та контроль промислового забруднення». Цей документ передбачає запровадження інтегрованого дозволу, що призведе до зменшення промислового забруднення [9].

Законопроект № 4167 «Про запобігання, зменшення та контроль промислового забруднення» розроблено з урахуванням вимог Директиви № 2010/75/ЄС про промислові викиди (інтегроване запобігання та контроль забруднення) відповідно до зобов'язань за Угодою про асоціацію між Україною та ЄС.

Законопроект запроваджує інтегрований дозвіл для великих підприємств, які є найбільшими забруднювачами довкілля. Дозвіл передбачає комплексний підхід до підприємства та об'єднуватиме ті дозволи і умови, які на сьогодні покриваються дозволами на:

- поводження з відходами,
- спеціальне водокористування,
- на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами.

Однак, це не формальне об'єднання дозволів, а нові європейські підходи до визначення нормативів викидів (скидів), що будуть

застосовуватися на основі найкращих доступних технологій та методів управління.

Запровадження цього дозволу сприятиме модернізації виробництва та впровадженню нових найкращих доступних технологій, а також призведе до зменшення промислового забруднення, покращення стану довкілля та здоров'я людей.

За даними Інституту оцінки та вимірювання показників здоров'я (Institute for Health Metrics and Evaluation), у 2015 р. на кожного жителя України припадало близько 106 кг викидів забруднюючих речовин, а у 2016 р. викиди у атмосферу збільшилися майже на 8 % та становили понад 3 млн т. Найвищий рівень забруднюючих речовин в атмосферному повітрі зареєстровано у містах південно-східного регіону, де розташовані найбільші промислові виробництва. Доведено, що у цих містах загальний рівень захворюваності населення на 25 – 40 % вищий, ніж у відносно чистих [9].

Впровадження нового механізму регулювання промислового забруднення показало високу ефективність в країнах ЄС. Понад 50 тис. промислових установок ЄС отримують інтегрований дозвіл. Директива є найдієвішим і основним інструментом для регулювання промислового забруднення в ЄС і має на меті досягти високого рівня захисту здоров'я людей та навколишнього середовища в цілому.

Законопроектом передбачена процедура отримання інтегрованого дозволу через електронну систему, де всі дані щодо промислового забруднення та впливу на довкілля будуть опубліковані у вільному доступі.

Громадськість матиме доступ до даних, що декларує оператор підприємства, та зможе ефективно захищати свої екологічні права.

Змінюється підхід контролю за діяльністю промислових установок, а саме контролюючий орган:

- братиме участь у процесі визначення умов дозволу;
- систематично оцінюватиме ризики для довкілля;
- здійснюватиме перевірки дотримання умов інтегрованого дозволу;
- складатиме акт у відповідності умовам дозволу.

Прийняттям цього документу Україна отримує шанс на встановлення чітких процедур та прозорих відносин для суб'єктів господарювання, державних органів і громадськості у сфері видачі інтегрованого дозволу, впровадження найкращих доступних технологій та методів управління; реалізацією вимог державної політики у сфері управління, запобігання, зменшення та контролю промислового забруднення та виконанням зобов'язань в рамках Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

2.3.3 Фінансові та економічні інструменти

Економічні інструменти екологічної політики поділяють на дві групи:

Перша група пов'язана із такими функціональними навантаженнями як фіскально-бюджетні, до якої можна віднести екологічне оподаткування, екологічні платежі і збори, екологічне нормування і штрафні санкції за порушення екологічного законодавства.

Друга група економічних інструментів реалізації державної екологічної політики пов'язана із системою фінансово-економічного стимулювання природоохоронної діяльності – пільгові податки, пільгові кредити, субсидії, регулювання цін на первинні ресурси і кінцеву продукцію, формування ринку екологічних товарів, послуг та робіт (розвиток «зеленої» економіки) тощо.

Розглянемо більш детально деякі економічні інструменти реалізації екологічної політики.

З 2011 р. в Україні введено екологічний податок, який, згідно зі ст. 14.1.57 Податкового кодексу України, визначено як загальнодержавний обов'язковий платіж, що справляється з фактичних обсягів викидів в атмосферне повітря, скидів у водні об'єкти забруднюючих речовин, розміщення відходів, фактичного обсягу радіоактивних відходів, що тимчасово зберігаються їх виробниками, фактичного обсягу утворених радіоактивних відходів та з фактичного обсягу радіоактивних відходів. Окрім того, у розділі VIII «Екологічний податок» Податкового кодексу України, визначено такі складники екологічного податку:

- податок за викиди в атмосферне повітря забруднюючих речовин стаціонарними джерелами забруднення;
- податок за викиди в атмосферне повітря забруднюючих речовин пересувними джерелами забруднення;
- податок за скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти;
- податок за розміщення відходів у спеціально відведених для цього місцях чи на об'єктах; податок за утворення радіоактивних відходів (включаючи вже накопичені);
- податок за тимчасове зберігання радіоактивних відходів їх виробниками понад установлений особливими умовами ліцензій строк [10].

Відповідно до чинного законодавства в Україні діє система стандартів і нормативів в області охорони навколишнього природного середовища. Нормування здійснюється з метою встановлення гранично допустимих масштабів впливу на довкілля, які гарантують екологічну безпеку населення та збереження генофонду, забезпечують раціональне використання і відтворення природних ресурсів в умовах сталого розвитку господарської діяльності. Іншими словами, нормування являє собою процес

визначення видів, розмірів та вмісту шкідливих впливів на навколишнє природне середовище загалом чи на окремі середовища.

Згідно із Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» (1991) система екологічних нормативів містить:

- нормативи, що встановлюють гранично допустимі викиди та скиди у навколишнє природне середовище забруднюючих хімічних речовин;
- нормативи, що встановлюють рівні допустимого шкідливого впливу на нього фізичних і біологічних факторів; нормативи використання природних ресурсів;
- нормативи гранично допустимих концентрацій забруднюючих речовин у навколишньому природному середовищі (ГДК);
- інші екологічні нормативи [4].

Друга група економічних інструментів представлена інструментами фінансово-економічного стимулювання природоохоронної діяльності на основі принципу фінансово-кредитного механізму. Основна мета економічного стимулювання в екологічній сфері повинна визначатися в процесі практичної діяльності та бути соціальноорієнтованою.

Фінансово-кредитний механізм є важливим важелем стимулювання раціонального використання природних ресурсів та природоохоронної діяльності. До інструментів цього механізму можна зарахувати:

- 1) пільгове кредитування природоохоронних заходів, у т. ч. модернізацію виробництва із застосуванням технології більш чистого виробництва;
- 2) позики зі зменшеними розмірами відсотка;
- 3) субсидії, спеціальні виплати підприємствам-забруднювачам за скорочення різних видів забруднення (наприклад, викидів чи скидів);
- 4) субсидії та трансферти регіонам, що виділяються на природоохоронні цілі на безоплатній основі.

Політика пільгового кредитування передбачає надання пільгових кредитів на природоохоронні цілі з бюджету, а також залучення банківських кредитів. Перевага банківського, порівняно з бюджетним, кредитування полягає в дотриманні принципів платності і перевіряння, що забезпечує винятково цільове використання кредитних коштів та мінімальні строки реалізації природоохоронних заходів. При цьому держава надає банку-кредитору податкову пільгу (зниження податкової ставки на прибуток), чим стимулює банки до кредитування природоохоронних заходів.

Екологічна субсидія – виплата або податкова пільга, призначена для купівлі природоохоронного устаткування або реалізації природоохоронних заходів. На відміну від податків чи штрафів, субсидії призначені для заохочення суб'єктів господарювання до природоохоронної діяльності.

Можуть застосовуватися у формі прямих виплат, дотацій, податкових пільг чи позик зі зниженою процентною ставкою.

В Україні сьогодні найбільш поширеними економічними інструментами в сфері екологічної політики залишаються насамперед бюджетно-фіскальні інструменти – екологічне оподаткування, платежі і збори, екологічне нормування і штрафні санкції. Інструменти фінансово-економічного стимулювання лише починають впроваджувати в систему державного управління екологічною сферою, зокрема в Законі України «Про основні засади (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 року» зазначено, що «економічні та фінансові механізми, зокрема екологічна модернізація промислових підприємств шляхом зниження ставки екологічного податку або у формі фіксованої річної суми компенсації (відшкодування податку) забезпечать стабільне фінансування природоохоронної діяльності та стимулювання розвитку екологічного підприємництва, зокрема виробництво продукції, виконання робіт і надання послуг природоохоронного призначення, а також сприятимуть створенню податкового, кредитного та інвестиційного клімату для залучення коштів міжнародних донорів та приватного капіталу в природоохоронну діяльність» [10].

2.3.4 Екологічний облік та електронне екологічне урядування

Екологічний облік на підприємстві – це система виявлення, вимірювання, реєстрації, нагромадження, узагальнення, зберігання, оброблення та підготовки релевантної інформації про діяльність підприємства в галузі природокористування з метою передачі її внутрішнім і зовнішнім користувачам для прийняття оптимальних рішень.

Об'єктами екологічного обліку є витрати, доходи та фінансові результати в розрізі екологічної діяльності, згруповані за їх цільовим призначенням (видами продукції, замовленнями, процесами, стадіями виробництва, агрегатами, сферами діяльності, регіонами збуту тощо).

Головними передумовами розвитку еколого-орієнтованого бухгалтерського обліку є:

- 1) ігнорування ролі бухгалтерського обліку у побудові концепції сталого розвитку країни та управлінні екологічною діяльністю;
- 2) виникнення нових об'єктів бухгалтерського спостереження;
- 3) відсутність методики бухгалтерського відображення природно-ресурсного потенціалу країни;
- 4) нерозвиненість суспільної екологічної свідомості.

Необхідність ведення екологічного обліку обумовлюють такі чинники:

- рахунки підприємства повинні відображати і його відношення до навколишнього середовища, і вплив пов'язаних із природоохоронною діяльністю витрат, ризиків і обов'язків/відповідальності на фінансовий стан підприємства;
- інвесторам для ухвалення інвестиційних рішень треба мати у своєму розпорядженні інформацію про екологічні заходи й витрати, пов'язані з природоохоронною діяльністю;
- менеджерам слід виявляти і перерозподіляти природоохоронні витрати так, щоби продукція була правильно оцінена, а інвестиційні рішення ґрунтувалися на реальних витратах і вигодах, оскільки природоохоронні заходи є також предметом управлінської діяльності;
- екологічний облік має стати ключем до стійкого розвитку на основі дотримання принципу екоефективності; в цьому разі екоефективність, припускаючи зменшення дії підприємства на навколишнє природне середовище за одночасного зростання прибутковості, може бути вимірною тільки завдяки володінню точною інформацією про природоохоронні витрати, заощадження та вплив господарської діяльності на навколишнє середовище.

Екологічний облік інформаційно забезпечує управління станом еколого-економічних і соціальних процесів, що відбуваються в навколишньому середовищі, та спрямований на формування інформації з питань екології, її накопичення, підготовку, інтерпретацію, аналіз і передачу користувачам.

Його метою є створення інформації про еколого-господарську діяльність підприємства для потреб менеджменту. Він призначений розв'язувати такі завдання:

- формування даних, оперативна обробка інформації щодо екологізації виробництва, стану навколишнього природного середовища, загроз і ризиків;
- інформаційно-аналітичний контроль за станом і ступенем використання природних ресурсів;
- визначення витрат на екологічне управління: витрат виробництва, витрат ресурсного потенціалу, соціальних витрат;
- планування діяльності підприємства, окреслення його стратегії на перспективу в умовах розвитку ринку з урахуванням потреб споживачів та узагальнення еколого-економічних інтересів.

До основних принципів організації екологічного обліку відносять:

- своєчасне надання повної інформації про діяльність підприємства, необхідної для оперативного управління, контролю й аналізу;

- забезпечення досягнення найкращих результатів облікового процесу з мінімальними витратами коштів, праці та часу на отримання такої інформації;
- дотримання системного підходу, цілісності, всебічності, динамічності, випереджального відображення господарських операцій;
- високий рівень організації бухгалтерської служби та роботи облікових працівників, належна кваліфікація облікового персоналу в частині екологічного обліку;
- здатність і швидкість пристосування до нових вимог, що висуваються до екологічного обліку та звітності;
- своєчасність, упорядкованість записів із погляду їх хронологічної послідовності; їхня повнота, всебічність, точність, безперервність, економічність, наочність відображення в обліку;
- допущення впровадження нових рішень, якщо проведені раніше дослідження не довели на практиці їхню доречність і доцільність принципів змін в організації екологічного обліку на підприємстві одразу після ґрунтовного практичного випробування і перепідготовки персоналу.

Головними чинниками, що сприяють зростанню ролі екологічного обліку, є:

- економічні: досягнення еколого-економічної ефективності виробництва, залучення національних та міжнародних інвестицій, зниження екологічних ризиків;
- екологічні: виснаження природних ресурсів, погіршення стану довкілля;
- соціальні: гарантування безпеки у поліпшенні навколишнього природного середовища, виробництво екобезпечної продукції, зменшення впливу факторів забруднення на здоров'я населення.

Екологічний облік на підприємстві має становити цілісну систему, котра охоплює такі складові: фінансовий облік; управлінський облік та звітність за екологічними показниками; внутрішній контроль; екологічний аудит.

Екологічний управлінський облік займається питанням визначення критеріїв прийняття рішень щодо ресурсів підприємства. Тому серед найважливіших напрямів розвитку бухгалтерського екологічного обліку продовжують залишатися питання оптимізації витрат природоохоронного характеру, їх адаптація до сучасних вимог фінансового та управлінського обліку, особливо в межах формування відповідних систем витрат. Без виділення екологічних витрат із загальної суми виробничих витрат не буде

справедлива собівартість конкретних продуктів і, отже, встановлена справедлива ціна.

2.3.5 Екологічні сертифікація та маркування, екологічне управління, екологічний аудит

Екологічна сертифікація і маркування свідчать про те, що при виробництві сертифікованої продукції чи наданні послуги негативний вплив на навколишнє середовище був відсутній або мінімізований (у разі якщо повністю усунути його неможливо). «Зелене» маркування свідчить про те, що екологічні аспекти маркованої продукції постійно перевіряються на точність, правдивість і відповідність громадськими організаціями екомаркування [11].

Екосертифікація і екомаркування в Україні є добровільними. Але перехід на європейську систему незалежної сертифікації в Україні був включений до Угоди про Асоціацію з Європейським Союзом. Українське законодавство, що регулює сферу сертифікації, зокрема екологічної, поступово приводиться у відповідність міжнародним та європейським нормам.

Екосертифікація надає виробникам та постачальникам послуг переваги на «зеленому» ринку, що стрімко розвивається в Україні за європейським прикладом. Зокрема, в Україні наразі поширюється практика проведення «зелених закупівель». Все частіше приватні компанії і органи влади віддають перевагу учасникам тендерів, чиї товари і послуги пройшли екосертифікацію або марковані екологічними знаками.

Екологічна безпека продукції і екоорієнтована соціальна політика компанії, як правило, є важливою чи навіть обов'язковою умовою співпраці із зарубіжними партнерами, в першу чергу європейськими, які надають важливого значення питанням збереження природі і екологічній відповідальності бізнесу.

А з 2018 року в Україні діє Закон № 5448-д «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції», який забороняє безконтрольне використання в Україні назв «еко», «біо», «органік», передбачає штрафи і вилучення такої продукції з продажу контролюючими органами.

Отримати сертифікат і право використання екомаркування можуть виробники товарів та постачальники послуг, що прагнуть зменшити негативний вплив на навколишнє середовище в своїй діяльності, виробляти екологічні товари, позиціонувати себе та свій бренд як «дружні до природи», що підтвердить компетентна незалежна організація з екомаркування.

Щоб пройти екологічну сертифікацію, замовник повинен надати виконавцю зразки своєї продукції, наявні документи, інформацію про весь життєвий ланцюжок товару, оскільки екосертифікація засвідчує, що екологічні аспекти враховані на всіх етапах – походження сировини, виробництва, пакування, транспортування, зберігання, утилізації тощо.

Найбільш затребувана екосертифікація в таких галузях як продовольчі і дитячі товари, побутова хімія (зокрема, миючі засоби), косметика і парфумерія, одяг і взуття, громадське харчування, хімічна промисловість, будівництво та будівельні матеріали, сільське господарство тощо [11].

Екологічне управління. Екологічне управління ґрунтується на основі екологічної політики організації та передбачає поетапне наближення до поставленої мети, вибір реальних цілей і визначення реального часу їх досягнення [12].

Декларуючи власну екологічну політику і впроваджуючи її на практиці через систему екологічного управління, організація ліквідує формалізм адміністративно регульованої природоохоронної діяльності.

З моменту проголошення про наявність власної екологічної політики, екологічний компонент діяльності організації перестає бути примусовим «додатком» до її основної діяльності. Адже цим самим організація підтверджує, що встановлення цієї політики та її впровадження є наслідком її прямих інтересів. Проголошення внутрішньої екологічної політики не повинно суперечити законодавству та національним стандартам у сфері охорони довкілля, раціонального природокористування та екологічної безпеки.

Основні підходи щодо розроблення та вдосконалення систем управління навколишнім середовищем розглядаються на базі стандартів ISO серії 14000, які встановлюють системний підхід до аналізу та покращення показників екологічної дієвості організації.

Стандарти серії ISO 14000 орієнтовані на поліпшення екологічних характеристик діяльності підприємства, мають рекомендаційний характер і містять практичні інструменти для створення ефективної системи екологічного управління та розвитку ініціативного екологічного аудиту.

Стандарти серії ISO 14000 включають групи стандартів з таких питань: принципи розроблення та впровадження систем екологічного управління; оцінювання життєвого циклу та управління ним; інструменти екологічного контролю та оцінки; комунікації, екологічні декларації та маркування; стандарти, що орієнтовані на продукцію; управління парниковими газами.

Сучасна серія стандартів ISO 14000, яку було розроблено Міжнародною організацією зі стандартизації, вважається найбільш перспективною та пристосованою для впровадження системою екологічного управління в усьому світі. Серія ISO 14000 виникла внаслідок

рішень, прийнятих на двох визначних самітах: Всесвітньому саміті ООН зі сталого розвитку, що відбувся в Ріо-де-Жанейро у 1992 р., та протягом Уругвайського раунду переговорів щодо Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (сучасна Світова організація з торгівлі) у 1994 році.

Головною метою впровадження стандартів серії ISO 14000 стало забезпечення єдиних рекомендацій для всіх країн світу, які враховують найкращий досвід уже наявних регіональних або національних систем екологічного управління.

Міжнародні стандарти ISO серії 14000 та відповідні національні стандарти є базою для побудови системи управління навколишнім середовищем в організації.

Ключовим поняттям стандартів серії ISO 14000 є поняття системи екологічного управління. Тому головним стандартом у цій серії вважається ISO 14001. У 2015 році Міжнародною організацією зі стандартизації було переглянуто стандарт ISO 14001:2004 та на його заміну прийнято нову редакцію – ISO 14001:2015.

ISO 14001 установлює вимоги до системи екологічного управління, що їх організація може використовувати для підвищення своєї екологічної дієвості. Призначення цього стандарту – надати організаціям загальну схему діяльності задля охорони довкілля та реагування на зміни умов довкілля в рівноважному поєднанні із соціально-економічними потребами.

Доповнює ISO 14001 та надає додаткові вказівки та корисні пояснення щодо впровадження систем екологічного управління стандарт ISO 14004. Стандарт покликаний допомогти організаціям отримати максимальну віддачу від своїх систем управління впливом на довкілля, незалежно від розміру або типу таких організацій.

У стандарті ISO 14005 подано настанови для всіх організацій, але особливо для малих та середніх підприємств, щодо поетапного розроблення, запровадження, підтримування та поліпшування системи екологічного управління. Стандарт також містить рекомендації щодо інтеграції й використання екологічних методів оцінки продуктивності. Стандарт застосовний до будь-якої організації, незалежно від рівня її розвитку, характеру діяльності чи місця її провадження.

Екологічний аудит – це документально оформлений системний незалежний процес оцінювання об'єкта екологічного аудиту, що включає збирання та об'єктивне оцінювання доказів для встановлення відповідності визначених видів діяльності, заходів, умов, системи управління навколишнім природним середовищем та інформації з цих питань вимогам законодавства України про охорону навколишнього природного середовища та іншим критеріям екологічного аудиту [13].

Екологічний аудит може проводитися щодо підприємств, установ та організацій, їхніх філій та представництв чи об'єднань, окремих

виробництв, інших господарських об'єктів у цілому або щодо окремих видів їхньої діяльності.

Мета екологічного аудиту в Україні це – забезпечення додержання законодавства про охорону навколишнього природного середовища в процесі господарської та іншої діяльності.

Основними завданнями екологічного аудиту є:

- збір достовірної інформації про екологічні аспекти виробничої діяльності об'єкта екологічного аудиту та формування на її основі висновку екологічного аудиту;
- встановлення відповідності об'єктів екологічного аудиту вимогам законодавства про охорону навколишнього природного середовища та іншим критеріям екологічного аудиту;
- оцінка впливу діяльності об'єкта екологічного аудиту на стан навколишнього природного середовища;
- оцінка ефективності, повноти та обґрунтованості заходів, що вживаються для охорони навколишнього природного середовища на об'єкті екологічного аудиту.

Конкретні завдання екологічного аудиту в кожному окремому випадку визначаються замовником, виходячи з його потреб, відповідно до Закону «Про екологічний аудит» та інших актів законодавства України, характеру діяльності об'єкта екологічного аудиту. Наприклад, під час екологічного аудиту продукції перевіряється, наскільки продукція, що виробляється, сировина, матеріали, пакування, тара відповідають вимогам споживачів щодо екологічної чистоти. Якщо такої відповідності немає, то з'ясовують, які зміни мають проводитись у промисловій технології, сировині, комплектуючих, виборі постачальників, щоб виконати задекларовані характеристики щодо екологічної чистоти [13].

Екологічний аудит проводиться в процесі приватизації об'єктів державної власності, іншої зміни форми власності, зміни конкретних власників об'єктів, а також для потреб екологічного страхування, у разі передачі об'єктів державної та комунальної власності в довгострокову оренду, в концесію, створення на основі таких об'єктів спільних підприємств, створення, функціонування і сертифікації систем управління навколишнім природним середовищем, а також здійснення господарської та іншої діяльності.

Щодо форм екологічного аудиту, то екологічний аудит в Україні може бути добровільним чи обов'язковим. Добровільний екологічний аудит здійснюється стосовно будь-яких об'єктів екологічного аудиту на замовлення зацікавленого суб'єкта, за згодою керівника чи власника об'єкта екологічного аудиту.

Обов'язковий екологічний аудит здійснюється на замовлення зацікавлених органів виконавчої влади або органів місцевого

самоврядування щодо об'єктів або видів діяльності, які становлять підвищену екологічну небезпеку, у таких випадках:

- банкрутство;
- приватизація, передача в концесію об'єктів державної та комунальної власності;
- передача або придбання в державну чи комунальну власність
- передача у довгострокову оренду об'єктів державної або комунальної власності;
- створення на основі об'єктів державної та комунальної власності спільних підприємств;
- екологічне страхування об'єктів;
- завершення дії угоди про розподіл продукції відповідно до закону тощо.

2.3.6 Правове регулювання

Правове регулювання – це здійснюване громадянським суспільством або державою за допомогою правових засобів упорядкування, охорона та розвиток суспільних відносин [14].

Правове регулювання охоплює:

- *специфічну діяльність держави (її нормотворчих органів) або громадянського суспільства, пов'язану з виробленням норм права і з визначенням юридичних засобів забезпечення їх дієвості. У цьому аспекті змістом правового регулювання охоплюється різноманітна діяльність нормотворчих органів держави, пов'язана з вибором типу, методів, способів регламентації, визначенням співвідношення нормативних та індивідуальних засобів регулювання, що об'єктивно необхідні у певних соціально-економічних і політичних умовах для забезпечення нормального функціонування громадянського суспільства, його інститутів, організації життєдіяльності людей на цивілізованих засадах;*

- *діяльність безпосередніх учасників суспільних відносин, спрямовану на пошук і використання засобів юридичного регулювання, для узгодження своєї поведінки з нормами права (їх принципами, цілями, призначенням). Це обумовлює необхідність врахування специфіки духовно-культурної сфери, зокрема національні та релігійні особливості учасників правовідносин [14].*

2.3.7 Державне регулювання використання природних ресурсів

Державному регулюванню підлягають передусім стан навколишнього середовища, тобто сукупність природних і природно-соціальних умов і

процесів, природні ресурси, як залучені до господарського обігу, так і ті, що на цей час не використовуються в народному господарстві (земля, надра, води, атмосферне повітря, ліси та інші природні комплекси). Державній охороні від негативного впливу несприятливої екологічної ситуації підлягають також здоров'я та життя людей.

Суть державного регулювання охорони навколишнього середовища визначається екологічною політикою держави. Вона має бути спрямована на перебудову відносин у системі «людина – суспільство – навколишнє середовище» з метою підтримання та створення сприятливих екологічних умов для проживання населення, забезпечення раціонального використання і відтворення природних ресурсів.

Державне регулювання цієї сфери має забезпечувати з боку держави систему гарантій екологічної безпеки, певною мірою впорядковувати систему управління в галузі природокористування, закладати підвалини гармонійного узгодження екологічних інтересів суспільства з інтересами його економічного розвитку.

Одним з основних шляхів спільного розв'язання соціально-економічних та екологічних проблем є чітке функціонування механізму охорони довкілля і раціоналізації природокористування.

Структурним елементом господарського механізму раціонального природокористування є система управління. Вона має забезпечувати виконання таких функцій управління сферою природокористування, як організація, регулювання, контроль, прогнозування, облік, експертиза, нагляд та ін. Лише за умови виконання цих функцій у необхідному обсязі відповідна організаційна система може розглядатися як така, що здатна управляти [12].

Формування зазначеної системи управління передбачає запровадження у практику економічного (в тому числі планового), адміністративного, законодавчого та інших механізмів забезпечення заінтересованості природокористувачів у збереженні та поліпшенні навколишнього середовища, використанні й відтворенні його потенціалу.

Відомо, що при запозиченні фінансових ресурсів державою забезпеченням кредиту є все, що перебуває у державній власності. Усі природні елементи, які у сукупності утворюють природну складову національного багатства, є об'єктами права власності. В економічному розумінні будь-який об'єкт права власності розглядається як певний фонд вартості, що існує в товарній або грошовій формі.

Стаття 4 Закону України «Про охорону навколишнього середовища» вказує на те, що в державній власності перебувають усі землі України, за винятком земель, переданих у колективну та приватну власність [4]. І далі: "Право розпорядження природними ресурсами здійснює Верховна Рада України". Тобто право розпоряджатися природною складовою національного багатства належить законодавчому органу державної влади,

тоді як виконавчий її орган – Кабінет Міністрів «забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики, політики у сфері охорони природи, екологічної безпеки і природокористування» (ст. 16 Конституції України) [8]. Отже, можна сказати, що саме власні структури здійснюють використання природних ресурсів у фінансово-кредитних цілях.

Одним із напрямів економічної політики природокористування є роздержавлення і приватизація природного сектору, де матеріальним об'єктом права власності постає земля. Однак, поки що процес приватизації гальмується невизначеністю фінансових відносин щодо використання природного простору як сфери життя, розселення та розміщення виробничого потенціалу, тобто його використання у побутових та господарських цілях.

Взаємодія суспільства і природи реально здійснюється у процесі природокористування як суспільно корисної діяльності людства. Вона має кілька взаємопов'язаних між собою напрямів:

- використання природного простору як сфери життя населення, розселення та розміщення виробничого потенціалу;
- використання природних ресурсів із вилученням та без вилучення;
- використання природного середовища для приймання відходів життєдіяльності, а також для розсіювання енергії.

Зазначені напрями природокористування, якщо їх розглядати у фінансовому аспекті, узагальнюються одним напрямом - використанням природної складової національного багатства.

Фінансові відносини у сфері природокористування повинні забезпечуватися сукупністю дійових нормативно-правових актів у сфері регулювання і контролю за використанням природних ресурсів, охороною довкілля та дотриманням екологічної безпеки.

З метою реалізації функцій державного регулювання охорони та раціонального використання природних ресурсів визначено три рівні управління: національний, регіональний і місцевий.

На *національному рівні до функцій управління* природоохоронною діяльністю належать такі:

- розробка методологічного, нормативно-методичного та правового забезпечення;
- створення економічного механізму природокористування;
- регулювання використання природних ресурсів і запобігання забрудненню навколишнього середовища;
- державна політика щодо зон надзвичайних екологічних ситуацій;
- визначення нормативів якісного стану природних ресурсів;

- формування та використання державних позабюджетних фондів охорони навколишнього середовища;
- регулювання використання ресурсів державного значення;
- державний контроль за дотриманням природоохоронного законодавства, зокрема ядерної та радіаційної безпеки;
- організація взаємодії з іншими міністерствами та відомствами стосовно виконання вимог природоохоронного законодавства;
- здійснення єдиної науково-технічної політики щодо охорони та раціонального використання природних ресурсів;
- реалізація державної політики щодо збереження біорізноманіття;
- забезпечення екологічної безпеки як складової національної безпеки України;
- реалізація міжнародних угод та виконання Україною взятих на себе в межах цих угод зобов'язань і підтримка міждержавних відносин у природоохоронній сфері;
- запровадження єдиної державної політики та забезпечення процесу прийняття державних рішень екологічною інформацією (організація моніторингу, впровадження інформаційних технологій, введення обліку забруднень, прогнозування);
- екологічна освіта та виховання населення [12].

На *регіональному рівні* управління природою та природокористування:

- регулюється використання природних ресурсів регіону;
- запроваджується економічний механізм природокористування;
- визначаються нормативи забруднення природного середовища (встановлюються нормативи ГДВ, ГДС і розміщення відходів);
- контролюється дотримання природоохоронного законодавства;
- досліджується стан навколишнього природного середовища тощо.

На *місцевому рівні* управління природоохоронною діяльністю:

- реалізуються рішення відповідних органів місцевої влади;
- координується діяльність місцевих органів управління з питань охорони природного середовища, підприємств, установ та організацій тощо;
- організовується розробка місцевих екологічних програм;
- визначаються у встановленому порядку нормативи плати та розміри платежів за забруднення навколишнього природного середовища та розміщення відходів;
- організовуються збирання, переробка, утилізація і захоронення промислових, побутових та інших відходів на своїй території;

- організуються екологічна освіта та екологічне виховання громадян.

Суб'єктами регулювання відносин у сфері природокористування на національному рівні є Верховна Рада України та Верховна Рада Автономної Республіки Крим, Кабінет Міністрів України та уряд Автономної Республіки Крим, Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів, Міністерство економіки, Міністерство освіти і науки, Державна служба статистики, Міністерство економічного розвитку і торгівлі, Комітет з питань гідрометеорології, Держводагенство, Держлісагенство, Держземагенство, Міністерство охорони здоров'я, Міністерство юстиції тощо [12].

Суб'єкти господарювання використовують у своїй діяльності природні ресурси в порядку спеціального або загального природокористування відповідно до Господарського Кодексу України, Земельного кодексу України, Водного кодексу України, Кодексу України про надра, Лісового Кодексу України, Законів України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про рослинний світ», «Про тваринний світ», «Про охорону атмосферного повітря» та ін.

Суб'єкти господарювання можуть використовувати природні ресурси на праві власності і на праві користування. Порядок надання природних ресурсів у власність і користування громадянам і юридичним особам для здійснення господарської діяльності визначаються земельним, водним, лісовим та іншим соціальним законодавством.

2.3.8 Екологічні комунікації

Комунікація в природоохоронній сфері або екологічна комунікація – це “практичне застосування комунікаційних підходів, принципів, стратегій та прийомів у сфері управління та захисту навколишнього середовища” та “є необхідним елементом у забезпеченні виживання будь-якої живої системи, будь то організм, екосистема чи соціальна система”.

Індивідуальні, колективні та потенційно суспільні поведінкові зміни, викликані комунікативними інструментами екологічних програм, є важливим елементом забезпечення виконання таких амбітних завдань глобального порядку денного як:

- забезпечення загального доступу до безпечної та недорогої питної води (Ціль 6 “Чиста вода та належні санітарні умови”)
- забезпечення загального доступу до недорогої та екологічно чистої електроенергії (Ціль 7 “Відновлювана енергія”)
- зміни у виробництві та споживанні товарів та ресурсів, ефективне управління природними ресурсами та утилізації токсичних

відходів і забруднюючих речовин, а також скорочення обсягів відходів (Ціль 12 “Відповідальне споживання”)

- скорочення викидів парникових газів та боротьба з глобальним потеплінням (Ціль 13 “Боротьба зі зміною клімат”).

Європейська економічна комісія (ЄЕК) ООН – це регіональна організація Економічної та Соціальної Ради ООН, основною метою якої є забезпечення панЄвропейської інтеграції, а також підтримка країн у досягненні Стратегічних Цілей Розвитку.

Розроблений ЄЕК Огляди результативності природоохоронної діяльності (ОРПД) є інструментом оцінки прогресу, який країна досягла в узгодженні своїх екологічних та економічних цілей та у виконанні міжнародних зобов'язань з охорони навколишнього середовища. Дані звіту є яскравою ілюстрацією комунікаційного впливу інформації на подальше узгодження координованого підходу до імплементації Порядку денного до 2030 року.

Варто зазначити, що Україною ратифікована Орхуська Конвенція [15] від 25 червня 1998 року, яка є регіональним інструментом, що гарантує забезпечення:

- Доступу до екологічної інформації, що забезпечується державними органами у відповідь на запит про надання екологічної інформації громадськості (ст.4)
- Збору та поширення екологічної інформації державними органами (ст.5)
- Учасності громадськості у прийнятті рішень щодо конкретних видів діяльності, що стосуються серед іншого таких галузей як енергетика, переробка відходів, будівництво (ст.6)
- Учасності громадськості в питаннях розроблення планів, програм і політичних документів, пов'язаних з навколишнім середовищем (ст.7)
- Учасності громадськості у підготовці нормативних актів виконавчої влади і (або) загальнообов'язкових юридичних актів
- Доступу до правосуддя (ст.9).

Станом на 2020 рік за відсутності оновлених даних огляду складно стверджувати про прогрес у реалізації окреслених рекомендацій у розумінні авторів звіту. Втім, потрібно зазначити, що з 2003 року в Києві працює Орхуський центр при Міністерстві захисту довкілля та природних ресурсів, діяльність якого зосереджується на підвищенні обізнаності про Орхуську конвенцію та екологічні проблеми, а також підтримці доступу до інформації, участі громадськості у прийнятті екологічних рішень та доступу до правосуддя в екологічних питаннях шляхом надання платформи для залучення громадян, урядів та приватного сектору до діалогу з екологічних питань [16].

Брак офіційних інформаційних матеріалів на даному ресурсі певною мірою ускладнює аналіз ефективності його роботи з забезпечення виконання даних завдань, однак, дозволяє стверджувати про необхідність покращення доступу до архіву відповідних матеріалів, їх систематизації для подальшого поширення серед громадськості та зацікавлених сторін.

Комунікація, яка застосовується у розрізі екологічного порядку денного не повинна розглядатися лише як допоміжний елемент у екологічному управлінні, але як його невід'ємна частина. Комунікаційні програми – це не просто інструменти, якими маніпулює виконавець програми [16].

2.3.9 Оцінка впливу на довкілля та стратегічна екологічна оцінка

Оцінка впливу на довкілля (ОВД) – це процедура перед початком планованої господарської діяльності, що передбачає підготовку суб'єктами господарювання, органами державної влади та органами місцевого самоврядування звіту з оцінки впливу на довкілля, проведення громадського обговорення, аналізу інформації, наданої у звіті та надання висновку з оцінки впливу на довкілля уповноваженим органом [17].

Планована господарська діяльність – будівництво, реконструкція, технічне переоснащення, розширення, перепрофілювання, ліквідація (демонтаж) об'єктів та інше втручання в природне середовище.

Вплив на довкілля – будь-які можливі наслідки від планованої діяльності, а саме: наслідки, що стосуються життєдіяльності людини, флори, фауни, біорізноманіття, ґрунту, повітря, води, природних заповідних територій, історичних пам'яток, природних ландшафтів, об'єктів культурної спадщини та соціально – економічних умов, що склалися в результаті змін в природньому середовищі.

Щоб врахувати усі можливі аспекти впливу на довкілля 18.12.2017 р. вступив в дію Закон України «Про оцінку впливу на довкілля» в його основі лежить Директива № 2001/42 ЄС «Про оцінку впливу окремих планів та програм на навколишнє середовище», яку Україна зобов'язалася впровадити згідно з Угодою про асоціацію з ЄС. Прийняття закону також вимагалось відповідно до Протоколу про приєднання України до Договору «Про заснування Енергетичного співтовариства» [17].

Оцінка впливу на довкілля здійснюється з дотриманням вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища, з урахуванням стану довкілля в місці, де планується провадити плановану діяльність, екологічних ризиків і прогнозів, перспектив соціально-економічного розвитку регіону, потужності та видів сукупного впливу (прямого та опосередкованого) на довкілля, у тому числі з урахуванням впливу наявних об'єктів, планованої діяльності.

Без оцінки впливу на довкілля та отримання рішення про провадження планованої діяльності забороняється провадження планованої господарської діяльності, експлуатація об'єктів, втручання в природне середовище і ландшафти. стаття 3 п. 4 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля».

З 12 жовтня 2018 р. в Україні вступив в дію закон «Про стратегічну екологічну оцінку». Передумовою запровадження цього Закону було підписання Угоди про Асоціацію України з ЄС та прийняття закону України «Про оцінку впливу на довкілля». Стратегічна екологічна оцінка (СЕО) – це процедура визначення, опису та аналізу наслідків для довкілля та здоров'я населення від реалізації державних програм планування та розвитку. СЕО проводиться під час розробки відповідного документу державного планування до його затвердження [18].

Головною метою стратегічної екологічної оцінки є сприяння розвитку держави шляхом охорони навколишнього природного середовища, забезпечення безпеки життєдіяльності населення та дотримання екологічних вимог під час розробки державних програм планування. Проведення стратегічної екологічної оцінки відповідного проекту документу замінює проведення державної санітарно-епідеміологічної експертизи такого документу.

Сфера застосування закону «Про стратегічну екологічну оцінку» не поширюється на державні бюджетні та фінансові програми; програми соціального, економічного розвитку селищ, сіл, міст, районів, областей та АР Крим; та документи державного планування, пов'язані з ліквідацією надзвичайних ситуацій чи національної оборони.

Суб'єктами процедури стратегічної екологічної оцінки виступають:

- замовник,
- органи місцевого самоврядування,
- органи виконавчої влади, центральні органи виконавчої влади в сфері охорони довкілля та здоров'я людей (обласні, міські держадміністрації та органи виконавчої влади АР Крим),
- громадськість,
- держава походження,
- держава, на яку поширюється транскордонний вплив від виконання програм державного планування [18].

Процедура стратегічної екологічної оцінки дещо схожа з процедурою оцінки впливу на довкілля: характерною рисою ОВД та СЕО є проведення публічних слухань з метою врахування громадської думки щодо впливу на довкілля та безпеки їхньої життєдіяльності.

Контрольні запитання

1. Які принципи закладені у розвиток національної екологічної політики?
2. Які міжнародні документи ратифіковано Україною в галузі охорони довкілля?
3. Яку міжнародну інвестиційну і технічну допомогу отримує Україна в галузі охорони довкілля?
4. Яким чином відбувається гармонізація екологічного законодавства України з законодавством ЄС?
5. Скільки визначено цілей у Стратегії національної екологічної політики?
6. Що є першою ціллю стратегії національної екологічної політики?
7. Що є другою ціллю стратегії національної екологічної політики?
8. Що є третьою ціллю стратегії національної екологічної політики?
9. Що є четвертою ціллю стратегії національної екологічної політики?
10. Що є п'ятою ціллю стратегії національної екологічної політики?
11. Які інструменти реалізації національної екологічної політики закладені у Стратегії?
12. Скільки передбачено етапів реалізації національної екологічної політики?
13. Який термін реалізації першого етапу Стратегії і його завдання?
14. Який термін реалізації другого етапу Стратегії і його завдання?
15. Які нормативно-правові документи забезпечують стратегію розвитку екологічної політики України?
16. Які очікуються результати виконання Стратегії?
17. Чи передбачено здійснювати моніторинг реалізації Стратегії?
18. Які показники покладено в основу моніторингу реалізації Стратегії?

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Гавриленко О. П. Екогеографія України: навчальний посібник. Київ: Знання, 2008. 646 с.
2. Національна економіка : конспект лекцій / Харківській торгівельно-економічний інститут. URL: <https://studfile.net/preview/5647225/page:18/> (дата звернення 22.12.2022 р.)
3. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28.02.2019 р. № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> (дата звернення 17.01.2023 р.)
4. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 року № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення 17.01.2023 р.)
5. Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16 вересня 2014 року № 1678-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення 17.01.2023 р.)
6. Про затвердження Положення про державну систему моніторингу довкілля: Постанова Кабінет Міністрів України від 30 березня 1998 р. № 391. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/391-98-%D0%BF#Text> (дата звернення 17.01.2023 р.)
7. Екологічний контроль. URL: https://pidru4niki.com/86255/ekologiya/ekologichniy_kontrol (дата звернення 18.01.2023 р.)
8. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 17.01.2023 р.)
9. Інтегрований дозвіл – новий механізм регулювання промислового забруднення. URL: <https://ecolog-ua.com/news/integrovanuyu-dozvil-novuyu-mehanizm-regulyuvannya-promyslovogo-zabrudnennya> (дата звернення 18.01.2023 р.)
10. Буканов Г. Економічні інструменти реалізації державної екологічної політики // Аспекти публічного управління. 2020. Т. 8(5). С. 5 – 12.
11. Берзіна С. В., Капотя Д. Ю., Бузан Г. С. Екологічна сертифікація та маркування: методичний довідник. Київ: Вид-во Інститут екологічного управління та збалансованого природокористування, 2017. 114 с.
12. Сапко О. Ю. Система екологічного управління: конспект лекцій. 2020, 103 с.

13. Про екологічний аудит: Закон України від 24 червня 2004 р. № 1862-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1862-15#Text> (дата звернення 18.01.2023 р.)
14. Правове регулювання та його механізм. URL: https://pidru4niki.com/1589031545107/pravo/pravove_regulyuvannya_yogo_mehanizm (дата звернення 19.01.2023 р.)
15. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська Конвенція): Конвенція. 995_k78. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015#Text (дата звернення 19.01.2023 р.)
16. Жданова Д. Особливості комунікації екологічного спрямування в Україні. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/18352> (дата звернення 17.01.2023 р.)
17. Про оцінку впливу на довкілля: Закон України від 23 травня 2017 року № 2059-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19#Text> (дата звернення 19.01.2023 р.)
18. Про стратегічну екологічну оцінку: Закон України від 20 березня 2018 року № 2354-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2354-19#Text> (дата звернення 19.01.2023 р.)

Навчальне електронне видання

САПКО Ольга Юріївна

СТРАТЕГІЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Конспект лекцій

Видавець і виготовлювач

Одеський державний екологічний університет

вул. Львівська, 15, м. Одеса, 65016

тел./факс: (0482) 32-67-35

E-mail: info@odeku.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 5242 від 08.11.2016